

**ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ:
ДАМУ ҮРДІСТЕРІ, ЕСІМДЕР
МЕН ОҚИҒАЛАР**

УДК 821.512.122.0

ББК 83.3 (5 қаз)

Қ

ҚР БҒМ Ғылым комитеті М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының Ғылыми кеңесі шешімімен баспаға ұсынылған.

Кітап ҚР БҒМ ҒК гранттық қаржыландыруы аясында жүзеге асырылған ғылыми-зерттеу жобасы нәтижелері бойынша дайындалған (мемтіркеу №0115PK01688)

Редакциялық алқа:

Қалижанов У.Қ. – филол.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, Қирабаев С.С. – филол.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, Елеуқенов Ш.Р. – филол.ғ.д., Орда Г.Ж. – филол.ғ.д. (жауапты редактор), Қалиева А.Қ. – филол.ғ.к.,

Жауапты шығарушы:

Құдайбергенов Н., гуманитарлық ғылымдар магистрі

Пікір жазғандар:

Ісімақова А.С., филология ғылымдарының докторы, профессор.

Рахымжанов К., филология ғылымдарының кандидаты

Қ Қазіргі қазақ әдебиеті: даму үрдістері, есімдер мен оқиғалар: Ұжымдық монография. – Алматы: “Print express”, 2017. – 510 б.

ISBN 978-601-80687-9-9

Ұжымдық монографияда тәуелсіздік тұсындағы қазақ әдебиетінің даму бағыттары зерттелген. Тәуелсіздік тұсындағы қазақ әдебиеті туралы зерттеулер кейінгі жылдары жазылған шығармаларда қаламгерлердің негізінен тарихымызды түгендеуге бет бұруын танытса, шығармашылық портреттер бүгінгі ұлттық әдебиеттің аяқ алысын бағамдайды. Зерттеушілер қазіргі қазақ әдебиетінің қол жеткізген көркемдік-эстетикалық жетістіктерін жекелеген қаламгерлердің шығармалары арқылы саралаған.

Кітап әдебиеттанушы ғалымдар мен PhD докторанттарға, магистранттар мен жоғары оқу орындарының студенттеріне және ұлт әдебиеті мен тарихын білгісі келетін әдебиет сүйер қауымға арналған.

ISBN 978-601-80687-9-9

© М.Әуезов атындағы
Әдебиет және өнер институты
© «Print express» баспасы, 2017

АЛҒЫСӨЗ

Халық тарихындағы тағылымды оқиғалар қашанда өнер арқылы ұрпақтан ұрпаққа мұра болып қалады. Халық өмірінің белді кезеңдері, дәуір тудырған әлеуметтік, қоғамдық-саяси тартыстар, психологиялық шытырман ахуалдар көркем әдебиетке де негіз болатыны белгілі. Осы тұрғыдан келгенде, әдебиет ұлттық жадыны сақтау құралы ретінде аса маңызды қызмет атқарады.

Еліміздің тәуелсіздік алуы ұлттық әдеби өмір шежіресінде жаңа тарихи кезеңнің бастау алуына себеп болды. Қазіргі қазақ әдебиеті – көркем мазмұн мен пішін тұрғысында да, идеялық-концептуалдық тұрғыда да жаңарған, толысқан әдебиет. Ұлттық рухтың жаңғыруы әдеби әлемде игі өзгерістер мен құбылыстарға жол ашты. Егемендіктің жариялануы бұрынғы саяси идеологияның салдарынан бұрмаланған ұлт тарихын қайта зерделеуге, тарихтағы және жалпы руханияттағы (дін, тіл, мәдениет, әдебиет) ақтаңдақтардың орнын толтыруға мүмкіндік берді. Ұлттық әдебиеттің саясат құрсауынан (изоляциядан) босап, әлемдік әдеби кеңістікпен ықпалдастығы (интеграциясы) артуынан көркемдік даму арналарында әлемдік мегаүрдістердің әсер-ықпалы айқын аңғарыла бастады. Қазіргі таңда ұлттық сөз өнерінде дәстүрлі реализммен бірге өзге де модернистік, постмодернистік ағымдар мен құбылыстар қатар өмір сүре бастады. Бұл тұста заманауи әдебиеттің тақырыптық аясы айтарлықтай кеңейіп, бүгінгі қоғамның әлеуметтік проблемалары, жаңа заманның ұлт тыныс-тіршілігі алып келген жағымды-жағымсыз жаңалықтары және өзге сан салалы рухани-мәдени мәселелер қазіргі қазақ әдебиетінің өзекті тақырыптарына айналды. Олардың иерархиялық қатарынан елі мен жерін қорғаған халық қаһармандарын (хан, би, батыр т.б.), нарық пен демократия дәуірінің кері әсерінен қалыптасқан қоғам өкілдерін (қылмыскер, жезөкше, нашакор т.б.), тіпті мистикалық (елес, аруақ), діни-мифологиялық (періште, пайғамбар, Қыдыр т.б.) бейнелерді де кездестіруге болады. Бұл еңбекте заманауи әдеби үдерістегі осындай елеулі көркемдік өзгерістер мен жаңалықтардың орын алуы жан-жақты тұрғыдан ғылыми сараланып зерделенді. Қазіргі әдеби кейіпкерлер жүйесі де типологиялық тұрғыдан елеулі өзгерістерге ұшырады. Бұл тұста кеңестік идеология қалыптастырған жағымды, жағымсыз бейнелер

қатары жоғалып, кез келген кейіпкердің ет пен сүйектен жаралған пенде екенін қаламгерлер өз туындыларымен дәлелдеуге ден қойды. Сондықтан авторлар қауымы «Қазіргі қазақ әдебиеті: даму үрдістері, есімдер мен оқиғалар» атты ұжымдық монографияда соңғы ширек ғасырдағы ұлттық әдебиеттің қол жеткізген көркемдік-эстетикалық табыстары мен кемшін деген тұстарын жекелеген туындылар негізінде ғылыми саралады.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасында алдағы уақытта атқарылатын мәселелерді санамалай келіп: «Алтыншыдан, ұлт мақтанышы біздің бұрынғы өткен батыр бабаларымыз, данагөй билеріміз бен жырауларымыз ғана болмауға тиіс. Мен бүгінгі замандастарымыздың жетістіктерінің тарихына да назар аударуды ұсынамын. Бұл идеяны «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы арқылы іске асырған жөн. Еліміздің Тәуелсіздік жылнамасы жазыла бастағанына небәрі 25 жыл болды. Бұл – тарих тұрғысынан қас қағым сәт десек те, еліміз үшін ғасырға бергісіз кезең. Әрине, жасалған жұмыстардың маңызы мен ауқымына ешбір күмән жоқ. Дегенмен, осы қыруар істі атқарған, ел дамуына зор үлес қосқан азаматтардың өздері мен олардың табысқа жету тарихы әдетте құрғақ фактілер мен цифрлардың тасасында қалып қояды. Шын мәнінде, Қазақстанның әрбір жетістігінің артында алуан түрлі тағдырлар тұр», – деген болатын.

Осы пікірге сүйенетін болсақ, қазіргі қазақ әдебиетіне бір топ жас қаламгерлер келіп қосылды. Ұлттық әдебиет жаңа кейіпкерлермен толықты. Ал, ақын-жазушылардың шығармаларын насихаттау, оларды оқырманға таныстыру – әдебиеттанушы-ғалымдардың міндеті. Ұсынылып отырған монографияда қазіргі әдебиеттің жетістіктері жан-жақты сараланып, ұлттық әдебиеттің қол жеткізген табыстары бағамдалған. Осы тұрғыдан келгенде, бұл еңбек болашақта жүзеге асатын «Қазақстандағы 100 жаңа есім» атты жобаның алғашқы баспалдағы болмақ.

Тәуелсіздік тұсындағы қазақ поэзиясын жаңа биікке көтерген Қ.Мырзалиев, Т.Молдағалиев, Ф.Оңғарсынова, М.Шаханов, К.Ахметова, С.Жиенбаев, И.Оразбаев, Т.Медетбеков сияқты ақындардың қатарын бүгінде Г.Салықбаева, С.Нұржанов, Б.Үсенов, Б.Жақыпов, Т.Көпбаев, Ж.Әскербекқызы, Т.Досымов, О.Тұржанова тәрізді ақындар толықтырды. Өткен ғасырдың

сексенінші жылдары әдебиетке келген бұл буын өкілдері бүгінде ұлттық поэзияны жаңа белеске көтеруде.

1991 жылы Кеңестік империяның таратылуы, Қазақстанның тәуелсіздігінің жариялауы қоғамның барлық саласына, соның ішінде ұлттық әдебиетке де өзінің оң ықпалын тигізді. Елміздің егемендік алуы ел басына күн туған қиын-қыстау заманда туған жерден үдере көшіп, әртүрлі себептермен шекаралас жатқан елдерде мекендеп қалған қандастарымыздың Отанына оралуына мүмкіндік туғызды. Осы уақыт аралығында Елбасының жүргізген көші-қон саясаты жырақта жүрген бауырларымыздың туған жерге оралуына жол ашты. Соңғы жиырма жылдан астам уақыт аралығында Өзбекстан, Қарақалпақстан, Қырғызстан, Монғолия, Қытай Халық Республикасы тәрізді елдерден туған жерге келген миллионнан астам бауырларымыз қоғамның әр саласында қызмет етіп жатса, олардың бір парасы ұлттық әдебиет төңірегінде өнімді еңбек етіп келеді. Сондай қаламгерлер қатарында Жақсылық Самитұлы, Зейнолла Сәнік, Тұрсынхан Зекенұлы, Тұрсынәлі Рыскелдиев, Армиябек Сағындықұлы, Алмасбек Ахметбек, Нұрхан Сұлтанбайұлы, Құл-Керім Елемес, Ерболат Баят, Дәулетбек Байтұрсынұлы, Бақытбек Бәмішұлы, Дүкен Мәсімханұлы, Ғалым Қалибекұлы, Бекқожа Жылқыбек, Иманғазы Нұрахметұлы, Ләззат Игісін, Мұрат Шаймаран, Мағиза Құнапияқызы тәрізді ақын-жазушылардың есімі соңғы ширек ғасырдағы ұлттық әдебиет туралы сөз еткенде аталуға тиіс. Тәуелсіздік тұсындағы қазақ әдебиетіне қосылған бұл жаңа есімдер ұлттық әдебиетті мазмұны мен түрі жағынан байытып, әр жанрға өз үлестерін қосып келеді.

Қазақ әдебиеті соңғы ширек ғасырда біраз белестерді бағындырды. Бұл тұстағы әдебиеттің негізгі жетістігінің бірі – бүгінгі тәуелсіздігіміз үшін жанкешті ерлік жасаған тарихи тұлғалардың көркем бейнесінің жасалуы. Олардың бірсыпырасына түркі дәуірінен Қазан төңкерісіне дейінгі аралықтағы айтулы оқиғалар мен сол сәтте үлкен қайрат көрсеткен тарихи тұлғалар, өнер иелерінің өмір жолы негіз болса, енді бірпарасына кеңестік дәуірде өмір сүрген, XX ғасырдың зобалаңдарын басынан өткізіп, кеңестік дәуірде отаршылдықпен күрескен, елі үшін жанын пид аеткен абзал азаматтар өмірі арқау болды. Осылайша әдебиет жаңа тарихи оқиғалармен толықты. Ақын-жазушылар қазақтың

азаттығы жолында күрескен хандар, батырлар, бектер мен билер туралы шағын жанрдан бастап, кең құлашты эпикалық туындылар жазды.

Тәуелсіздік тұсындағы қазақ прозасына белсенді араласып жүрген Ш.Мұртаза, М.Мағауин, Қ.Жұмаділов, Т.Рыскелдиев, Ә.Сараев, Т.Тілеуханов, Т.Нұрмағамбетов, Ұ.Доспамбетов, Н.Дәутайұлы, Ә.Асқаров, С.Асылбек, Ж.Шаштайұлы, Р.Отарбаев, Қ.Түменбай, Н.Ақыш, М.Байғұт, К.Рахымжан, А.Кемелбаева, Ж.Қорғасбек, А.Алтай, Д.Амантай, Д.Рамазан тәрізді жазушылардың қатары Мәдина Омарова, Лира Қоныс, Мақсат Мәлік, Дархан Бейсенбек, Арман Әлмембет, Алмас Мырзахмет, Әлібек Байбол, Алмас Нүсіп, Әсем Қоспағарова, Үміт Зұлхарова, Мирас Мұқашев, Айнұр Шамшейтова, Аягүл Мантаева, Бейбіт Сарыбай, Ерболат Әбікенұлы, Мәлік Отарбай, Мәди Алжанбай, Қанат Әбілқайыр, Қанат Тілеухан, Нұрлан Қабдай, Мерей Қосын сынды жас жазушылармен толысты. Осылайша ұлттық әдебиетке жаңа есімдер келіп қосылды.

Бұл жылдары қазақ драматургиясы да жаңа тақырыптармен, жаңа образдармен толығып, театр сахналарынан ұлттық қаһармандар орын алды. Ә.Кекілбаев, Ш.Құсайынов, М.Байсеркенов, И.Оразбаев, Д.Исабеков, С.Жүнісов, И.Сапарбай, Р.Отарбаев, С.Тұрғынбек, Ә.Тарази, С.Балғабаев, С.Асылбекұлы, Р.Мұқанова, Н.Ораз, Д.Рамазан тәрізді драматургтер сақ патшайымы Тұмар, Бейбарыс сұлтан, Шыңғыс хан, Абылай хан, Махамбет, Кенесары тәрізді қазақ тарихынан үлкен орын алатын тарихи тұлғалардың, Ш.Құдайбердіұлы, Ж.Аймауытұлы, М.Жұмабайұлы, М.Шоқай, Т.Жүргенов сынды алаш арыстарының жарқын бейнесін жасады. Ұлттық драматургия XX ғасырдың жиырмасыншы жылдарындағы жаппай ашаршылық, отызыншы жылдардағы жаппай қудалау, Алжирдегі аналар, Ұлы Отан соғысы жылдарындағы тыл өмірі, Семей полигоны, 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісі тәрізді тың тақырыптармен толықты. Драматургтер бүгінгі өзіміз өмір сүріп отырған қоғамдағы махаббат, мәдениет пен өнер, өнер қайраткерлері, ұрылар мен нашакорлар өмірі арқылы ХХІ ғасырдың өзекті мәселелеріне жан бітірді.

Тәуелсіздік дәуір әдебиетіне тән негізгі көркемдік үрдістерді зерттеуде қазіргі қазақ әдебиетінің идеялық-эстетикалық

бағдарын, дәуірлік сипаттағы көркемдік концепцияларын айқындау мақсатында қазіргі ұлттық әдебиеттің дамуына елеулі үлес қосып жүрген ақын-жазушылардың шығармашылық портреті жасалды. Олардың қатарында Ш.Құмарова, Ш.Бейсенова, Б.Нұржеке, Р.Ниязбеков, Т.Нұрмағамбетов, С.Асылбеков, Д.Әшімханұлы, Қ.Түменбай, Қ.Жиенбай, Р.Отарбаев, Қ.Бегманов, Н.Ораз, С.Досжанова, Б.Жақып, С.Нұржан, Т.Көпбаев, М.Шаймаран, Ж.Әскербекқызы, Д.Рамазан, М.Райымбекұлы тәрізді қаламгерлерді атауға негіз бар.

Тәуелсіздік тұсындағы әдебиет 10 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты кешенді еңбектің 10-томында, «XXI ғасырдағы қазақ әдебиеті» (2001-2011 жж.), «Қазіргі әдебиеттегі жалпыадамдық құндылықтар» атты М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ғалымдары дайындаған ұжымдық еңбектерде біршама зерттелді. Бұл еңбекте бұған дейін арнайы зерттеу нысанына алынбаған қаламгерлер мен жекелеген шығармаларға баса назар аударылғандығын ескертеміз.

Зерттеуде бүгінгі әдебиеттегі реалистік, фантастикалық, діни мистикалық мазмұндағы туындылардың көркемдік-эстетикалық, танымдық, тағылымдық маңызына баға беруде тәуелсіздік дәуіріндегі қазақ әдебиетінің кейіпкерлер типологиясы ғылыми сараланып, тұлға концепциясы жан-жақты қарастырылды. Сондықтан мемлекеттік «Мәдени мұра», «Халық – тарих толқынында», «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламаларының талаптарына жауап беретін ұжымдық монографияны жоғары оқу орындарында қолдануға негіз бар.

Ұжымдық монографияны жазуға тәуелсіздік тұсындағы әдебиетті зерттеп жүрген белгілі әдебиеттанушы ғалым, ҚР ҰҒА академигі С.Қирабаев («Шәрбану Бейсенова»), филология ғылымдарының докторы Г.Орда («Алғысөз», «Қазіргі қазақ лирикасы», «Поэмадағы дәстүр ұласуы», «Прозадағы көркемдік ізденістер», «Бүгінгі драматургия», «Шәрбану Құмарова», «Бексұлтан Нұржеке», «Рафаэль Ниязбеков», «Тынымбай Нұрмағамбетов», «Серік Асылбеков», «Дидахмет Әшімханұлы», «Қуандық Түменбай», «Қуаныш Жиенбай», «Темірғали Көпбаев», «Маралтай Райымбекұлы»), филология ғылымдарының докторы Н.Ақыш («Нағашыбек Қапалбекұлы»), филология ғылымдарының кандидаты **Ж.Мәмбетов («Қазіргі қазақ лирикасы», «Тынымбай**

Нұрмағамбетов», «Бауыржан Жақып», «Светқали Нұржан», «Мұрат Шаймаран», «Жанат Әскербекқызы»), филология ғылымдарының кандидаты А.Қалиева («Думан Рамазан»), филология ғылымдарының кандидаты Е.Қаныкей («Прозадағы көркемдік ізденістер») және М.Тәшімова («Бүгінгі драматургия»), Ж.Сәрсенбаева («Поэмадағы дәстүр ұласуы»), Н.Құдайбергенов («Қазіргі қазақ лирикасы», «Бексұлтан Нұржеке», «Қасымхан Бегманов»), А.Ахметова («Прозадағы көркемдік ізденістер»), Е.Қуатбекұлы («Бақытбек Бәмішұлы»), А.Жұматаева («Рахымжан Отарбаев») тәрізді жас зерттеушілер қатысты.

***Гүлжанан ОРДА, филология ғылымдарының докторы,
қауымдастырылған профессор***

БҮГІНГІ ДРАМАТУРГИЯ

Тәуелсіздік ұлттың өткен тарихын түгендеуге мүмкіндік туғызды. Қоғамның барлық саласында тарихымызды түгендеуде көптеген игілікті шаралар жүзеге асырылуда. Әдебиетшілер аңыз-ертегілер мен тарихи жырларға негіз болған оқиғалар арқылы тарихымыздың көркем шежіресін жасаса, тарихшылар күн өткен сайын халқымыздың тарихына қатысты құжаттарды алыс-жақын шет елдердің мұрағаттарынан іздеп табуда. Жаңадан табылған тың деректер қазақ даласында өткен ірілі-ұсақты шайқастарда сан мыңдаған батырлардың жанкешті ерлік жасағандығын дәлелдеуде. Бүгінгі тәуелсіздігіміз жолында сан ғасырлар бойы қаншама батырлар жаумен шайқасып кең жазира даламызды сыртқы жаудан қорғап қалды. Сол шайқастарда батырлардың қасынан табылған, олардың рухын жадымызда сақтауға көмектескен ақындар, жыршылар, күйшілер есімі де жетерлік. Мұрағат деректерін қарап отырсаңыз, әр шайқастың басы-қасында болып, оған етене араласып, сол шайқастардың белортасында жүрген жыршылар мен күйшілерді көруге болады.

Қазіргі таңда Қазақстан ғылымында тұлғатануға ерекше көңіл бөліне бастады. Өскелең ұрпақты жаңа Қазақстандық патриоттық рухта тәрбиелеу үшін тұлғатануға баса назар аудару қажеттігін өмірдің өзі көрсетіп отыр. Осы бағытта қазағым, елім дейтін рухы мықты ұрпақты өсіру үшін батырлардың ерлікке толы өмірін насихаттайтын еңбектер керек-ақ. Балалар мен жасөспірімдер өздерінің сүйікті кейіпкерлерінің бойынан өршілдікті, батырлықты, Отансүйгіштікті үйренеді.

Халық пен ел бірлігі, ұлттың мәңгілік тарихи сахнасында қалуы тәрізді мемлекеттік өзекті мәселелерді шешуде әр ғылым саласында түрлі дәрежеде жасалып жатқан игілікті шаралар мен тыңғылықты зерттеулер де жетерлік. Ақын-жазушыларымыз бен ғалымдарымыздың осы саладағы еңбектері «жаңа қазақстандық патриотизмге» қызмет етуге, оның қағидаларын жүзеге асыруға дөп келетіндігімен маңызды. Тәуелсіздік жолында шаһид болған хандар мен билер, батырлар мен баһадүрлер туралы үлкенді-кішілі қаншама көркем шығармалар жазылды, тарихшылар тарапынан кешенді зерттеу жұмыстары жүргізілді.

Бұл бағытта қазақ драматургтері де аянып қалған жоқ. Соңғы ширек ғасырда қазақ драматургтері сомдаған ұлт тарихында өзіндік орны бар хандар, батырлар, ақындар, жыраулар, аз аналар, белгілі қоғам қайраткерлерінің көркем образы театр сахнасынан да орын алды. Ә.Кекілбаевтың «Абылай хан», М.Байсеркеновтің «Абылайдың аманаты», Ш.Құсайыновтың (аударған – Қ.Ысқақ) «Томирис», «Қазақтар», Т.Әліпбайдың «Томағалы Томирис», С.Жүнісовтің «Тұрымтайдай ұл еді», «Кек», И.Оразбаевтың «Шыңғысхан», «Махамбет», Д.Исабековтің «Жаужүрек», Р.Отарбаевтың «Бейбарыс сұлтан», Д.Рамазанның «Аңсар» тәрізді туындыларында қазақ халқының әр дәуірдегі тарихының көркем шежіресі жасалды.

Ш.Құсайыновтың «Томирис» (қазақшалаған – Қ.Ысқақ) трагедиясына Сақ патшайымы Томирисінің жауынгерлікке толы күрескерлігі арқау болған. Шығармада Томирис ақылына көркі сай нәзік жан, елінің тыныштығы жолында өзін құрбандыққа шала білетін билеуші ғана емес, Спарғапистей ұл өсіріп отырған ана, кетіп қалған күйеуі Балқаштың жолын тосқан жар, түптің түбінде қателіктерге бой алдыратын қарапайым пенде ретінде танылған. Осы шығарма жөнінде Б.Құндақбайұлы: «Сақтың ұлы падишасы Томирисінің тұлғасын сахнаға шығару сол патриоттық сезім мен театрдың суреткерлік ұстанымын айқындай түскен» [1, 12], – дейді.

«Патшалардың патшасы» атанған Кир Сақ жеріне соқтыққалы жатыр дегенді білгенде, «Томирисінің елшісімін» деп Шұғыла атын жамылып, патшайым жалғыз барғалы жатқанда жаны тынбай Елес бірге барады... Ақылды патшайым өз елінің үш түрлі байлығы барын айта келіп: біріншісі – шексіз көк аспан, екіншісі – шексіз кең дала, үшіншісі – жусан деп қураған шөпті ұсынған... «Жусан жер қайысқан қалың Сақ, біз көк аспанның астында көз жетпейтін далада еркін өскен елміз. Егер тамырымыз жұлынса, біз де құрып жоқ боламыз. Бізді құл қып ұстау қиын, тұяқ астында тапталмайтын тәкаппар жұртпыз. Патшалардың патшасы саған қураған шөптің қажеті қанша?» [2, 11-12], – дейді. Шұғыла – Томирис. Әйел біткеннің көркемі Томирис Кирдің жүрегін ақыл-айласымен жаулап алғанмен, өзі де Кирге ғашық болып қалған еді. Драматургтің жетістігі – патшайымды ет пен сүйектен жаралған жан етіп көрсетуі. Оның тақтан да, Сақ елінен

де махаббатты жоғары қоюы – шындыққа жақын. Себебі, ол – өмір бойы ат үстінде жүрген жаужүрек болғанмен, шындап келгенде ол да өзге әйелдер секілді жар құшағында еркелегісі келетін табиғаты нәзік жан. Шығармада Кир, Мард, Ардашир, Балқаш, Спаргапис, Амага бейнелі қақтығыс, тартыс үстінде жақсы сомдалған.

Тұмар ханшайымның көркем бейнесін толықтыратын келесі туынды –Т.Әліпбайдың «Томағалы Томирис» тарихи драмасы. Мұндағы оқиғаға Томирис патшайымның ұлы Спаргапистің Жолбарыспен бетпе-бет келіп, Бұрым атты ер-апа қыздың (амазонка) оны садақпен атып сұлатуымен басталады. Негізгі оқиғаға Спаргапис, Томирис, Рүстем, Шаншар тәрізді кейіпкерлер қатысады. Алайда бұл туындыда Томирис патшайым елдің қамын жеген басшы, қайсар да қайратты жауынгер ғана емес, таққұмар, патшалықтың мол байлығының буынан кете алмайтын, әйел бақытынан тақтың үстемдігін жоғары қоятын билікқұмар жан ретінде суреттеледі.

Алайда Томирисінің: «Бәріміз бір Тұранның ел жұртымыз, бір-бірімізге жаушы шаптырып жауласқанша, елші жіберіп елдесек-ақ деймін. Әзірге болмай тұр. Алтыбақан алауыздық қанымызға сіңген сияқты. Бірлігі жоқ елдің тірлігі де жоқ екеніне кеудесіне көже пісіріп жүрген кейбір хансымақтардың да түйсігі жетер деп үміттенейін» [3, 55], – деген сөзінен оның жаугершіліктен шаршағанын, бейбіт өмір сүруді мақсат еткені анық аңғарылады. Мұндай аңсар-арман тек Томириске емес, күллі адамзат баласына тән екенін ескеретін болсақ, автор оның бейнесін сомдауда жетістікке жеткенін көруге болады.

Шығармада Ордабасы кейпінде жүрген қызылбастың (парсы) тыңшысының аузымен айтылған: «Бұл халықтың мен өмір бойы түсіне алмай келе жатқан бір қылығы бар. Өзара айтысады да, шабысады да, қырқысады да, жұлқысады да... Әй, енді бұлар бет көріспес-ақ десең, сырттан жау шапқанда өздерінің қайдағы бір сүйегі курап қалған бабасының атын атап ұрандаса болды, тізе қоса атой салып шыға келеді. Менің қорқатыным да осы» [3, 59], – деген сөзі арқылы бұл халықтың мінез-құлқын, болмыс-бітімін көрсетуге тырысса, Лидия елінің патшасы, Кирдің бүгінгі уәзірі Крездің: «Олар – көшпелі жұрт. Балалары кішкентайынан ат құлағында ойнап өседі. Садақты мерген атады. Қылыштасуға, найзаласуға келгенде алдына жан салмайды. Сонан кейін олардың

жылқылары, біздің жабылардай емес, желмен жарысқан жүйріктер болып келеді. Жиналмалы ағаш үйлерімен қас пен көздің арасында түйелері мен өгіздеріне артып алып, құм арасына сіңіп, ізім-қайым жоқ боп кету деген олар үшін түк емес. Сондықтан оларды оңай оспақ жау екен деп опық жеп жүрмейік» [3, 65], – деген сөзінен Томирис бастаған Тұран елінің ат құлағында ойнаған жауынгер халық екенін аңғаруға негіз бар.

Ордабасының Томириске арналған білезіктен сумен бірге у шашып өлтірмек болған ниеті Шаншардың көрегендігі арқасында іске аспай қалады. Бұл көрініс арқылы да автор патшайымды өлтірмек жолдағы тың тәсілді ойлағаны тапқырлық. Пьеса оқиғасындағы сатқындық пен зұлымдықтың иесі Ордабасының бір-біріне айдап салып, Қабағанның қолымен от көсеп, туыс елдерді жауластырғанынан түк шықпайды. Кир әскері жеңіліс тапты. Қан аңсаған ниеті өзін жалмады.

Екі драматургтің де өзіндік ерекше қолтаңбамен қызықты оқиғаларды қиюластырып көркемдікке қол жеткізгені ақиқат. Ш.Құсайынов әспеттеген Томирис Кирге ғашық болып, бір уақыт отбасы ошақ қасындағы қарапайым әйел, сүйікті жар болғысы келетіндей кейіп танытса, Т.Әліпбайдың Томирисінде тақ құмарлық пен адуындылық басым.

Осы қатарды толықтыратын шығарманың бірі – Ш.Құсайыновтың «Қазақтар» (қазақшалаған – Қ.Ысқақ) трагедиясы. Оқиғалар желісі Жәнібек хан, Керей, Қасым, Әдік, Мұрындық сұлтандардың өмір белестерінен толыққанды хабар береді. Драматург Қасым мен Мұхаммад образдары арқылы да көп сырды ақтарады. Мұхаммадтың көздегені – тақты иемдену. Мұхаммад ұсақтау, китұрқы, жеке пайдасының құлы ретінде І.Есенберлиннің «Алмас қылышындағы» Шаһ Мұхаммад образымен үндес сомдалған.

Жәнібек ханның шатырындағы жиылыстан қазақтан береке кеткенін аңғару оңай. Оны автор: «Ұлы түркінің ұлысқа бөлініп, ұлы хан Әбілқайырдың ұлан-ғайыр елі бір-бірін шабысып, сұлтандары табысудың орнына атысып, тірісінде ордасын сыйламай, өлген соң обасында жылаған...» [4, 15], – сипаттайды.

Қасым Мұрындыққа жаушы жіберіп, тақтан түсуін, Мұхаммадқа Сыр бойынан өз еркімен кетсін деген кесімін айтқан кез – «Қасым ханның қасқа жолы» атты заң орнатып, ел тізгінін

қолға алтын тұсы. Шығармада ерекше көзге түсетін кейіпкердің бірі – Қасым тәрбиелеген жауынгер Мойынсыз. Қазақ тарихынан үлкен орын алған ескілескен шайқастардан хабар беретін туындының бірі – Думан Рамазанның «Аңсар» драмасы. Мұндағы оқиға Әбілқайыр хан мен Керей-Жәнібек арасындағы қактығыс арқылы өрбісе, Ш.Құсайыновтың «Қазақтарында» оқиға Жәнібек ханның ордасында өтіп, Керей сұлтан шенінде көрінетіні, әрине, тарихи шындыққа сәйкес келмейді. Ал, бұл шығармада оқиға көбіне Дешті қыпшақ ордасын билеген алтын тақтың иесі Әбілқайыр төңірегінде өтіп жатады. Екі пьесаға да Әбілқайыр хан, оның қалмақтардан жеңілген қанды шайқасы негіз болғанмен, алғашқысында Әбілқайыр ешкіммен соқтықпай тыныш жатқан сырқат ретінде көрінсе, екіншісінде хан жеңіліс тапқанына ызаланып кегін қарапайым халықтан алып, шайқасқа шықпағаны үшін салық төлетіп, күн көрсетпей жатқанға саяды.

Пьесадағы ең шешуші сәт – Керей мен Жәнібек бастаған топтың бөлініп кетуі. Мақсаттары біреу, ол – бейбітшіл хандық құру. «Алғашқы тұяқ тіктер мекеніміз – Шу, Сарысу, Талас, Бадам, Қаратал өзендерінің бойы мен Қозыбас пен Қаратау өңірі болмақ. Ар жағында арқа сүйер үйсін, дулат, жалайыр, қоңырат, найман, керей, уақтың біраз елі жатыр. Ол жақтағы ағайындарды да қосып алып, бір тудың астына біріктіріп, жеке қазақ хандығын құрмақпыз! Біздің мұратымыз – айқын, жолымыз – сара, бағытымыз – оң! Бірігуіміздің басы, елдігіміздің бастауы осы болсын, ағайын!» [5, 341] –деген жалынды сөздер нық сенім ұялатады. Бұл – алауыздық пен берекесіздіктен зардап шеккендердің жүрекжарды сөзі. Ендігі мақсат – күш біріктіріп, қалың қолға айналу. Одан жұмылған жұдырықтай біртұтас болған кезде ғана жау алмайды дегенді ұғуға болады. Осылайша, Ш.Құсайыновтың «Қазақтарында» Жәнібек Хан ел басқарып, Керей сұлтан болатыны тарихқа қайшы келсе, Д.Рамазанның «Аңсарында» Керей хан сайланып, Жәнібек Керейді аға тұтып, ханның оң қолы, сенімді серігі ретінде суреттелетіні тарихи шындыққа сай келеді.

Ал М.Қожахметованың «Көшім хан – Сүзге» тарихи драмасына Сібір мен Солтүстік Қазақстанның Ертіс, Тобыл өзендері бойындағы 1580-1598 жылдардағы оқиға негіз болған [6, 393]. Шығармадағы бояуы қанық образдардың бірі – Көшім

ханның әйелі Сүзге сұлу. Автор кейіпкер бейнесін іс-әрекет үстінде шыңдайды. Ермак бастаған топ қалаға басып кіретін тұста Көшім әскер жинауға аттанып, Орданың жайы Сүзгеге қарайды. Жас та болса бас болып, халықты аман сақтап қалуға барын салып, тіпті Ермактың өзімен мәмілеге келетіні оның білімі мен парасатын, ептілігін танытатын оқиғалар Сүзгенің образын толықтыра түскен. Көшім хан азаттық, бостандық жолындағы күресте танылса, Сүзге сұлу өзінің жарына адал да кіршіксіз, таза әйел ретінде суреттелгенімен құнды.

Тәуелсіздік тұсындағы драмалық шығармалардың ішінен ерекше көзге түсетін – үш жүздің басын қосқан хан Абылай бейнесі. Ә.Кекілбайұлының «Абылай хан» трагедиясы Ханның өмірін жас кезінен бастап билік құрған дәуреніне дейін толық қамтыса, М.Байсеркеұлының «Абылайдың аманатында» ханның фәнидегі өмірінің соңғы үш күні негіз болған. Ал, С.Жүнісовтің «Сабалақ Абылай – Хан Абылайына» балалық шағынан жігіттік кезіне дейінгі өмірі арқау болған. Әбіш Кекілбайұлы «Абылай хан» драмалық дастаны поэзиямен жазылған. Мұнда Абылайдың бейнесі Төле бидің босағасында жүріп Сабалақ болған кезінен бастап, алғаш жауға шапқан Әбілмансұр, кейін ақ киізге хан көтеріп сайланған Абылай ханның ел билеген тұсы кеңінен суреттеледі.

Абылайдың:

Ұрымталына іс үйретіп,

Ұғымталына сөз үйретіп,

Ұйытқылы жұрт қылам бұл елді! [7, 48-49], – деген сөзінен қайтсем қазақтың көзін ашамын, терезесін өзге елмен тең етемін деген арман-мақсаты менмұндалайды.

Оқиғаның шиеленісер тұсы – Әмірсананың: «Күлпаш шешем басыңа күн туса, сізге бар деген еді», – деп Абылай ханнан пана іздеп келуі. Абылайдың да, Топыштың образы да Әмірсана оқиғасы үстінде толыға түседі. Әмірсананы еліне қайтаруы керектігін айтып бас салған халықты: «Сайғақ құрлы сая таппаса, сауға іздеген саяққа қамқор бола алмаса, Алашқа абырой ма екен», – деп сөзбен басады Абылай.

Аталған шығармалардың бас кейіпкері – Абылай хан болғанмен, бұлар – бірін-бірі қайталамайтын, керісінше бірін-бірі толықтыратын туындылар. Үйсін Төле би, Қаз дауысты Қазыбек,

Кіші жүзде Әйтеке, батырлар: Керей-Жәнібек, сіргеліде Тілеуке, Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Сүйіндіктен Олжабай, шапырашты Наурызбай, қарабұжыр Жанатай, шақшақұлы Жәнібек, қарақалпақ Құлышбек, Бағаналы Баянбай, Уақ Сары, Баян, Оразымбет Балталы, тарақты Байғазы, көкжарлы Барақ, ер Елшібек, қанжығалы Үйсінбай, балта керей Тұрсынбай, ер Сіргелі тәрізді өмірде болған тарихи тұлғалардың бейнелері шығармалардың тарихилық сипатын толықтыруға қызмет етіп тұр.

Ал Иран-Ғайыптың «Хан тұқымы» атты жыр шежіресі – «Тәуелсіздік тағылымы» бәйгесінен бас жүлде алған, хан Абылайдың өмірін суреттейтін жырмен жазылған шығарма. «Жау шапты!» деген дауыс естілісімен қуғын-сүргін, үрен-сүрен, азан-қазан, жоқтау, сарнау, зарлаудай қайғылы келеңсіздіктер белең алып әп-сәтте қайғы мен қасірет жаулап алатын жаугершілік қиын заманның суретін бейнелейді драматург. Қазақ басынан көп азапты күндерді өткерді. Он жетінші ғасырда болған оқиға суреттеліп, қазаққа жасаған жоңғардың шапқыншылығы, Елім-айлап еңірей жүріп ел асып, үдере көшіп босыған қазаққа Әнет баба қимастықпен қош бол айтып: «Қарашаңырағың ортаңа түсіп кетіп барасын», – деп жүрегі қан жылайды.

Шығармада Абыз Дауыс, Әнет Баба, Қызыр Кие атты кейіпкерлердің, түптеп келгенде, көздегені мен ниеті бір, елдің тілеулес ақ пейіл рухани қамқоршысы, қорғаушысы ретінде алынған. Қазақ бұл жеңіске басы бірігіп жұмыла соғысқанда қолжеткізгеніне иланған атақты қырғын, Әбілмансұрдың Хан Абылай атанып таққа отыратын тарихи күн, жоғарыда аталған пьесалардағы оқиғалардай өзгеріссіз суреттелген. Драматург тарапынан, «Аңырақай» сияқты ірі шайқастар қазақ топарағында аз болған жоқ, сол жеңістің бәрі Ел бастаған көсемдер мен қол бастаған ер, батырлардың жан аямай шайқасып, төккен қанымен келгенін меңзеу басым.

Драматургия табиғатын терең зерттеген Р.Нұрғалидың: «Трагедияның ең басты ерекшелігі трагедиялық тартыста көрінеді. Трагедиялық конфликт кейіпкердің тартқан азабы мен өліміне де сабақтас. Ал трагедиялық тартыстың өзегі әлеуметтік-тарихи, қоғамдық-саяси қабырғалы күштердің шайқасында жатыр. Бұл қатығыста кең құлаш, қоғамдық мағына, философиялық тереңдік бар» [8, 260], – деген пікіріне сүйенетін болсақ, жоғарыда аталған

шығармаларда Абылай хан бейнесі тартыс пен қым-қиғаш қақтығыстар арқылы сомдала түскені байқалады.

Қазіргі драматургиядан орын алған келесі тарихи кейіпкер – Бейбарыс сұлтан. Р.Отарбаевтың «Бейбарыс сұлтан» тарихи драмасы Кіші Азиядағы Сиуас қаласының Құл базарындағы оқиғадан басталады. Италиян саудагері Қазақ даласынан ұсталған қыпшақ екі баланы саудалап тұр. «Жасым он екіде. Есімім – Бейбарыс. Жайық бойында моңғолдар тұтқынға алды. Ұлым – қыпшақ, нәсілім – беріш. Жамақ ханның ұлымын» [9, 6], – деп, өзін таныстырған Бейбарыс пен Қалауынды «Алла айырмаған қос қыпшақты бөлмей» Сұлтан Салық Наджи-ад-диннің уәзірі сатып алуымен оқиға өрбиді. Арада уақыт өте Бейбарыс ер жеткен, әскербасы бейнесінде атақты «Крест жорығы» француздармен шайқасқа қамданып: «Барша әскердің үштен бірі Ніл өзенін байласын», – деп бұйрық беріп тұр. Бейбарыс – адал қызметші, соғыс ісіне білгір жауынгер кейпінде кестеленеді. Әскербасының бұйрықты сөздерімен қырғын төбелес орын алған. Драматургтың мақсаты Бейбарыс образын ашу болғандықтан да соғыс істеріне мән бере суреттегені құптарлық.

Бейбарыс Моңғол елшілерінің арасынан бала кезінде өзін құлдыққа сатқан адамды танып, дардың арқанын кестіріп, әдейі тірі қалдырып зынданға салғызады: «Ей, менің алағай да бұлағай ғұмырым, бір кезгі елімді шапқан, ерімді тұтқын еткен жауымды ақыр аяғында өз қолыммен талқандаттың. Шырылдатып жанымды жаралатқан, жауқазынымды үзген басқыншыны түптің түбінде аяғыма әкеп жықтың. Мұңды ғұмырыма да мың мәрте шүкірлік» [9, 30].

Өзге елде Сұлтан болып, өз елінің ұлтаны болғысы кеп ғұмыр бойы сағыныштан сарғайып, өз туған жерін аңсап өткен бабамызды кейінгі ұрпағы іздейді, өмірлік ғибратын алатыны сөзсіз деген қорытындыға келіпті автор.

Сахнада «Абай» трагедиясынан кейін, «Абай – Әйгерім», «Абай – Ділдә», «Абай – Тоғжан» төңірегінде сыр шертіп, ғұламаның өмірін суреттейтін Б.Римованың «Абай – Әйгерім», Б.Римова мен Б.Атабаев бірігіп жазған «Абай десем», И.Оразбаевтың «Мен ішпеген у бар ма?», И.Сапарбайдың «Абай – Тоғжан» т.б. көптеген пьесалар қазақ халқын Абай сынды ұлы ақынымен қайта қауыштырды.

Абайдың бозбалалық шағын суреттейтін И.Сапарбайдың «Абай – Тоғжан» поэтикалық драмасы өлең сөзбен өрілген лирикаға толы драма. М.Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясындағы негізгі оқиғаларға жан бітірген автор Абайдың өсу-толығу кезеңіне көңіл бөлген. Үштік одаққа құрылған Абай, Ділдә, Тоғжан арасындағы махаббат таргедиясын автор – қоғам дерті ретінде суреттеуге тырысқан.

Абай бейнесін тағы бір қырынан толықтыратын И.Ғайыптың «Мен ішпеген у бар ма?» реквиемі – өлең сөзбен жазылған көркемдігі биік шығарма. Академик З.Ахметовтің: «Абай поэзиясы ұлы ақын өмір сүрген замандағы қоғамдық өмірдің ең күрделі, ең жанды мәселелелерін қозғаған, толғаған поэзия» [10, 287], – деген пікіріне сүйенетін болсақ, Абай өлеңдері мен И.Ғайыптың поэзия тілімен жазылған шығармасы біртұтастанып, жымдасып, терең философияға айналып кеткен. М.Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясындағы оқиғалар мен ақынның уытты өлеңдері шеберлікпен пайдаланылуда шығарманың көркемдік қуаты арта түскен.

Оразбайдың:

Аруақ аттаған – азсын!

Ағайын даттаған – тозсын!

Қанына тартпағанның – қары сынсын.

Жақынымен жат болғанның жағы қарыссын, Әумин! [11, 21], – деуі Абайға шығарылған үкімдей естіледі. Абай жау! Өйткені ол ғасырлар бойы қалыптасып қалған заңдылыққа қарсы шықты. Жаңа ұрпақтың өз пікірі бар екенімен келісе алмайды Оразбайлар.

Ә.Сығайдың: «Драматургия – қым-қиғаш интрига. Арбасқан сөздер, арпалысқан мінездер, мың құбылған қас-қабақ пен жан берісіп, жан алысқан әрекетті сөз, қара тасты қақ айыраp отты да өткір тіл. Драматургия – сахна машығымен талмай айналысатындардың тірлігі...» [12, 3], – деген пікіріне сүйенетін болсақ, шығармада Абай бейнесі қым-қиғаш оқиғалар үстінде сомдала түскен.

Қазақ тарихынан үлкен орын алатын Исатай мен Махамбет көтерілісі туралы драмалық туындылар І.Жансүгіровтің «Исатай – Махамбет» (1936) пьесасынан бастау алады. Бұл қатар кейінгі жылдары М.Ақынжановтың «Исатай – Махамбет», Ғ.Слановтың

«Махамбет», Б.Аманшин, С.Жиенбаевтың «Махамбет» опера-либреттосы, Қ.Мырза Әлидің «Жаралы жолбарыс», С.Жүнісовтің «Махамбеттің өмірі-ай», Т.Әліпбайдың «Исатайдың барында», Иран-Ғайыптың «Махамбет» тәрізді драмалық туындыларымен толықты.

Қадыр Мырза Әлидің «Жаралы жолбарыс» (2002 ж.) драмасында Патша үкіметінің ордадағы қолшоқпары, орыс әскерінің полковнигі шенін иемденген Баймағамбет сұлтан мен Махамбет арасындағы қақтығыс шығармаға арқау болған. Махамбет – халық өкілі, халық батыры, халықтың сөзін сөйлеуші, мұңын мұндаушы ретінде көрінетін ірі тұлға. Ол Баймағамбетке келіп: «Жайықтың бойы толған қамал, бекініс. ...Ақ патшаға бодан болам деп, жері шүйгін Жайықтың жағалауын бердіңдер», – деп Хан ордасындағыларға наразылығын білдіруі арқылы даралана түскен. «Хиуадан, қалмақтан шапса не істейміз? Сонда бізге Ақ патша көмектеседі, Ресей керек бізге, Ақ патша қамқорлық жасап отыр» [13, 207], – деген Баймағамбет шарасыз. Бәрі Петербордың шаруасы, бәрі орыс әскерінің қолында деген Баймағамбетке Махамбет: «Біздер неге бола алмаймыз тәуелсіз? Әскер! Жок біздерде ол неге?!» [13, 211], – деген күтпеген батыл ой айтады.

Тағы бірде Баймағамбеттің: «Халық ит секілді: Басынан сипасан, арсалаңдап, кеудеңе секіреді!» – дегеніне, Махамбет: «Ж-о-о-қ! Халық ит секілді емес, бала секілді: басынан сипасан, бауырыңа кіреді! Халыққа тақ керек емес, бақ керек! Хан керек емес, жан керек!» [13, 227], – деп жауап қайтарады. Осы диалогтар кейіпкерлердің бейнесін толықтыра түседі.

Әр қазақ бабалардың ұрпағына мұра етіп қалдырған жерді қорғауға міндетті. Оны аман алып қалудың, иелік етудің бірден-бір жолы білімді болу екенін, Махамбеттің білімді бағалағанын, оқи алмағанына өкінетіндігін автор астарлап жеткізген.

Исатай мен Махамбет батырлардың қым-қуыт өмірі жөніндегі тағы бір шығарма – Т.Әліпбайдың «Исатайдың барында» драмасы. Сюжет желісі бойынша Исатай дүрбелеңде оққа ұшып, негізгі оқиға Махамбет төңірегінде өрбиді. Басқа шығармалардағыдай мұнда да батырдың халықты езгіден құтқару барысында қарсы топқа бас көтеруі, қуғын-сүргін суреттеледі. Бірақ мұнда Баймағамбет сұлтанның қарындасы Патша бейнесі өзгеше реңк тапқан. Ол басында Махамбетті аға деп қиылып,

Баймағамбетті атқалы тұрған оғын атқызбай бауырын өлімнен құтқарып қалса, кейін Махамбет Орынборда түрмеде жатқан жеріне ауылдың сәлемін ала келіп, орыс офицері Николайды араға салып ақша төлеп, Махамбетті түрмеден құтқаратын да осы Патшай. Осы ісінен-ақ оның жаны таза, екі арыстың қастасып қан төгілгенін қаламайтын нәзік жанды бейне етіп суреттелгені түсінікті.

Р.Отарбаевтың «Бас» драмасы Махамбет ақынның тағдырлы тарихынан сыр шертетін шығармалар қатарын толықтырды. Көркемдігі мен сюжет құрылымы әртүрлі пьесаларда дерлік Махамбеттің өмірі мен тарихына қатысты оқиғалар сөз болса, бұл шығармада ақынның кесілген басы жөнінде әңгіме өрбіп, Махамбет өмір сүрген заман мен бүгінгі уақыттағы жауынгер ақынның қадір-қасиетінің қаншалықты салмақты екендігі сөз болады. Уағында Махамбеттің өліміне себепші болған Баймағамбет, Қайыпқали, Қарауылқожадай байлар мен манаптардың аты-жөнін дәл сол күйі өзгертпей бүгінгі күнгі шенеуніктер мен атқамінерлердің атын атаған. Исатай есімін бүгінгінің оппозиция мүшесіне жатқызған. Екі дәуір адамдарының мінез-құлқы мен болмысынан ұқсастықтар іздеген. Бірақ бүгінгінің Махамбеті – мүлдем бөлек, маскүнем ақын.

Оқиға антрополог Ноэль Жұмабаевичтің Махамбеттің бас сүйегі арқылы бет жүзін толық қалыпқа келтірген соң Республикалық мәдени және тарихи ескерткіштерді қорғау қоғамының басшысы Ықылас Төлеевичке алып келуімен жағдай өзгеріп сала берген. Ұлы ақын, қазақ халқының мақтанышы деп сайрап тұрған ол – көтеріліс көсемінің басынан сонша шошып, басты алып қалудан қашуы оның ұлттық рухтан жұрдай, таяз адам екендігінің белгісін білдіретін кейіпкер. «Токта, Ноэль, мен қазір... Баймағамбет Айшуаковичпен ақылдасып алайын. ...Академияның тарих және этнография институты алмай, Ноэльға қолтықтатып жіберіпті...» [9,134]. Ал профессор Қайыпқали Есімович:

Ханым, ханым дегенге

Көтере берме бұтыңды,

Көпірте берме ұртыңды, [9, 137], – деген ғой қасқайып деп, өзі басқарып отырған Әдебиет және өнер институтына алғысы келмей, бастың әдебиет пен өнерге қатысы жоқ, «Бұл сол тұрған, сақталған жерін де бүлдіріп кетуі мүмкін.

Қиратқыш күш қой. Ал өлеңдері ше, оны зерттейміз...» [9,137], – деп салады. Профессор табан астында өзгеріп сала берді. Махамбет шығармашылығынан ғылыми жұмыс қорғап нанын жеп отырған оның ши шығаруы әлі де болса санасының тазармағанының белгісі еді. Алтын бастың қадір-қасиетін білмегендердің доп қып ойнап отырғанына ішің ашып отырады. Автор ұлттық рух пен иманның әлсірегенін осы бір сөйлемдер арқылы жеткізеді.

Пьесада Махамбеттің өзі жоқ, басы мен рухы бар. Және ол рухтар Дәуреннің жертөледе тұрып жатқан жеріне жұма сайын жиналады. Және мұны Дәурен мен Айымның естіп тұратыны фантастикаға құрылғанымен, Махамбет рухының айтарын беруде көркемдікке қол жеткізген. Махамбеттің өліміне себеп болған Баймағамбет, Қайыпқали, Ықыластардың рухы Махамбет рухының жанында жүріп кешірім сұрайды, тіл табыспақ болады. Ал, Махамбет рухы қылыш жасап әуре, ұрпағыма керек болады дейді. «Қала мен далада Баймағамбеттер мен Қарауылқожалар, Қайыпқалилар мен Ықыластар өріп жүр» [9, 147], – деп кейінгі ұрпақтың арасында да екі жүзді азғын топтың барлығын сөз ететіні адамзаттың ортақ проблемасы. Жасалып жатқан қару соларға бағытталған нәубет екенін айтуы – автордың Махамбет рухының өрлігін, әлі де халқына қызмет ететінін астарлай жеткізуі.

Қазіргі драматургияның келесі қаһармандары – Сталиндік репрессияның салдарынан қазақ даласындағы жаппай қудалаудың құрбаны болған алаш арыстары мен жазықсыз жапа шеккен жарлары мен бейкүнә періштелер. Халқым дегені үшін «халық жауы» атанып, елім дегені үшін итжеккенге жер аударылған алаш боздақтары бүгінгі таңда көркем әдебиеттің негізгі кейіпкерлеріне айналды. Рахымжан Отарбаевтың «Мұстафа Шоқай», «Нарком Жүргенов», Ерсайын Төлеубайдың «Міржақып», «Әли-Хан», «Жүсіпбек Аймауытов», «Мағжан», «Мәриям Илияс», «Ташенов», «Ыбырай», Дулат Исабекұлының «Әлдиле өмір, әлдиле», Шерхан Мұртазаның «Ай мен Айша», Жәркен Бөдешұлының «Шерата және шынбала» (Ш.Мұртазаның «Ай мен Айша» шығармасы бойынша жазылған), Армиял Тасымбековтің шығармасының негізінде жазылған Болат Атабаевтың «Кебенек киген арулар», Мерғали Ибраевтың «Шәкәрім» («Қастандық»), Әубәкір

Рахимовтың «Шәкәрім», Мәдина Омарованың «Ақтастағы Ахико», Мағира Қожахметованың «Азат алаш – даңқты алаш» тәрізді шығармалары – осы қатарды толықтыратын туындылар.

Р.Отарбаев – қазақ тарихынан үлкен орын алатын тарихи тұлғалардың көркем бейнесін жасап, оларды театр сахнасына шығарып жүрген драматургтердің бірі. Оның қаламынан туған Мұстафа Шоқай, Әміре Қашаубаев, Махамбет Өтемісұлы, Темірбек Жүргенов туралы шығармалар –бүгінде театр сахналарынан орын алған туындылар. Тәуелсіздік толғауы бәйгесінен бірінші жүлде алған Р.Отарбаевтың «Нарком Жүргенов» (халық комиссары) тарихи драмасында қоғам қайраткері Т.Жүргеновтің жұмыс барысындағы іскерлігі мен қуғындалып, жала жабылған қиын тағдырын бейнелейді. Драматургтің суреттеуінде бұл бейне елінің мүддесін жоғары қоюшы, өте әділ де көреген, айналасындағыларды ұйымдастырып ұйыта білетін, өз ісінің шебері ретінде сомдалған. Драматург Ғ.Мүсірепов либреттосын жазған «Қыз Жібек» операсына дайындық барысын көрсету арқылы қазақ өнерінің саңлақтары: Жамбыл, Күләш, Шара, Құрманбек, Қанабек, Брусиловскийлердің өнерлері арқылы олардың образдарын толықтыра түседі.

Тергеу изоляторына жауап бере келген Ғ.Мүсірепов Т.Жүргеновке: «Мейлі. Шықсақ бір төбеде, құласақ бір шұңқырда боламыз» [5, 253], – дегенде ел мен жұртқа иелік ететін де адамдар қалуы керектігін айтып аманат сөзін жеткізеді. «Халық жауы» деп жала жабылған Сәкен, Ілияс, Бейімбет, Жүргенов, Құлымбетов, Рысқұловтардың портреті оқ атылған сайын біртіндеп сөніп, Жүргеновтің бейнесі еңселі ескерткішке айналуы – автордың тың шешімі еді.

Мағира Қожахметованың «Азат алаш – даңқты алаш» (Мәншүк-ғұмыр, 2015 ж.) драмасында Ұлы Отан соғысында ерлікпен қаза тапқан қазақ қызы, Совет одағының батыры Мәншүк Мәметованың қилы тағдыры сөз болады. Шығармаға XX ғасырдың отызыншы жылдарындағы жаппай аштық негіз болған. Мәншүктің әкесі – оқыған, көзі ашық, ақын, тілші, сыншы, дәрігер болған адам. Елінің бостандығы үшін күресіп, «Ақ алаш, азат алаш, даңқты алаш» деп жырлаған Алаш қайраткері. Драматург оның жас күнінде медреседе білім алып, ислам қағидаларын ұғынған, «Қазақ», «Алаш», «Еркін қазақ» газеттерінде қызмет

еткен тілші, атақты дәрігер болғандығын жадында ұстап, Мәншүктің он алты жасында Отан қорғауға аттанудағы басты мақсаты – әкесін түрмеден босату болғандығын еске салады. ВКВ (б) Орталық комитетінің 1937 жылы февраль-март пленумындағы Алашордашыларды «Халық жауы» деп қаралағанда С.Сейфуллин, Б.Майлин, І.Жансүгіров, А.Байтұрсыновтардың арасында А.Мәметовтің болуы – шығарманың тарихилық сипатын арттыра түскен.

Драматург Мәншүктің соғысқа дейінгі қилы тағдыры мен қан майдандағы ерліктерін нанымды суреттеуде 1943 жылдың 14-15 қазанындағы Калинин майданындағы Невель қаласын босату үшін болған қиян-кескі шайқасқа жан бітірген. Автор жауынгерлердің батыр қызға деген құрметін: «Жалғыз Мәншүк бәріміздің жағдайымызды ойлап, пана, сая болғанда, мына тұрған жігіттер, бәріміз жиылып қамқорлық таныта алмадық» [5, 534], – деген жауынгер сөзіне сыйғызған. Автордың шығарма соңында Мәншүктің Жиенғалиқызы емес, Жеңсігәліқызы екендігін ескертуі – тарихи шындықты қалпына келтіруден туындаған.

Шерхан Мұртазаның «Ай мен Айша» романының желісі бойынша жазылған Жәркен Бөдешұлының «Шерата және Шынбала» драмалық поэмасы – «Тәуелсіздік толғауы» бәйгесінен үшінші орын иеленген шығарма. Осы поэманың негізінде дайындалған пьесаның оқиғасы Шерата бейнесіндегі кейіпкердің жас күніндегі басынан кешкенін немересі Шынбалаға әңгімелеуімен өрбиді. Шерата Аймен амандасып, «Айша анамның көзін көрген сенсің» деп, Аймен сырласып, қасіретке толы балалық шағын еске алады.

Мұртазаның 1937 жылы «Халық жауы» ретінде Итжеккенге айдалуы, артында қалған Айша мен Барсханның көрінгенге көзтүрткі болуы, түрмеде жатқан Мұртазаны іздеп баруы, өлместің күнін көріп титықтаған елдің сүреңсіз күйі – барлығы халық басындағы сүргіннің драмалық көріністері. Драматург бас кейіпкердің есте қалған балалық шағына жан бітіру арқылы қазақ халқы басынан өткерген қасіреттен сыр шертсе, Еркін Жуасбектің «Айша. Мылтықсыз майдан» драмасы – Ш.Мұртазаның «Ай мен Айша» және «Мылтықсыз майдан» шығармаларының негізінде жазылған туынды. Аталған екі шығармада да жазушының жас күні бейнеленген, Барсхан бейнесі жазушының өзі, прототипі

ретінде алынған. Үш жетімегін жеткіземін деп титықтаған Айшаның тіршілігі жарлары «халық жауы» атанған жесірлердің қасіретті тағдырларын еске салады.

Тасыраңдаған бригадир Тасбеттің «Сиырың ауру, өртейміз» дегеніне қарсы шыққан Айшаны қамшының астына алуы, бұғанасы қатпаған Барсханның шешесін қорғап Тасбетті қылғындыруы, Айшаның қара сиырды сойып ауылдас тұрғындарға таратып беруі, күйеуі Орақтан қара қағаз келгендіктен әмеңгерлік жолмен жеңгесі Тотияға некелеп қоспақ болған әкесіне Айша мен Барсханның қарсы шығуы – бәрі де өмірден алынған боямасыз шындық.

Автор жалаңаш қасқыр туралы аңызға жан бітіру арқылы екі аяқты жыртқыштардың адам төзбес қанішерлігін әшкерелесе, Күн мен Ай жайлы аңыз да негізгі оқиғаны толықтыра түскен. Автор өмірде болған кейіпкерлердің қасіретті өмірлері арқылы қазақ халқының өткен ғасырдың 30-40 жылдарындағы қасіреттеріне жан бітірген.

Қазақ тарихынан үлкен орын алар тарихи тұлғаның бірі – Алаш қозғалысының белсенді мүшесі, Алаштың алдына қойған мақсат-міндеттерін жүзеге асырушылардың бірі ретінде тарих сахнасында қалған мемлекет және қоғам қайраткері Мұстафа Шоқай. Тек қана қазақ емес, түбі бір түркі халықтарының азаттығы, бостандығы жолындағы күрескердің өмір жолын арқау ететін көркем туындылар соңғы ширек ғасырда жазыла бастады. Бұл қатарда Ә.Таризидың «Мұстафа Шоқай» романын, Р.Отарбаевтың «Мұстафа Шоқай» пьесасы мен Қ.Бегмановтың «Шерлі Түркістан» поэмасы мен «Мұстафа Шоқай» көркем фильмін атауға болады.

Драматург Рахымжан Отарбаевтың «Мұстафа Шоқай» пьесасында саяси қайраткер Мұстафа Шоқай өмірінің соңғы кезеңдеріне тап боламыз. Мұстафаның Маңғыстау арқылы Бакуге, одан Тбилисиге ат басын тірегені тарихтан мәлім. Алайда, Тбилиси қаласы Кеңес өкіметінің қолына өткеннен кейін Мұстафа Шоқай бұл жерде де тұрақтап қала алмай, жұбайы Мария Яковлевнамен бірге Францияға кеткен болатын. Драматургтің пьесасына оның Ташкент, Орынбор, Түркия, Баку, Парижде жүрген уақыттары арқау болған.

Пьесаның оқиғасы ОГПУ тергеушісінің Әміре Қашаубаевты тергеп жатқанынан басталады. 1925 жылы Әміре Қашаубаевтың Парижде өткен халықаралық байқауға барып ән салғаны тарихтан белгілі. Олай болса, сол жақта Мұстафамен кездескені үшін Әміреге жасалып жатқан азаптаудың түрлері – отызыншы жылдардағы жаппай қудалаудың көркем суреттері. Осыдан кейін лирикалық шегініс жасалады да, Мұстафаның гимназияда оқып жүрген шағына ауысамыз. Драматург оқиғаға байланысты уақыт пен кеңістікті тиімді пайдаланған. ОГПУ, Ташкент, Орынбор, Түркия, Баку, Париж тәрізді қалалардың барлығы Мұстафа өмірінен үлкен орын алатын, маңызды мәнге ие мекендер екені белгілі. Ендеше, оның Ташкенттен саябыр таппай жолға жиналып жатуы, Орынборға мұсылман мемлекеттердің құрылтайына баруы, Алаш үкіметінің басшылары Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынұлы, М.Дулатов, Башқұрт үкіметінің басшысы Зәки Валидимен кездесуі – бәрі де тарихи деректермен үндестік табады. Осы құрылтайға Түркістан үкіметінің атынан Мұстафаның қатысуы, олардың болашақ жоспарды талқылауы, алаш зиялыларының жаппай тұтқынға алынуы, Кремльдегі Сталиннің Дзержинскийге Мұстафаның көзін жою туралы беріп жатқан тапсырмасы, Ұлы Отан соғысы басталғанда Мұстафаның тұтқындарға көмектесуі, Фюрердің Түркістан легионын үш айдан соң Совет Одағына қарсы соғысқа салмақ болғанына қарсылық танытқаны үшін Мұстафаның қасақана өлтірілуі тәрізді оқиғалардың барлығы да сол тұстағы уақытқа сәйкес белгілі кеңістік аясында жүзеге асырылады. Драматург осы оқиғалар барысында Мұстафаның елі мен жеріне деген шексіз махаббатын, оның азаттық, бостандық жолындағы ұлы армандарын дұрыс көрсете білген.

Бүгінгі тәуелсіздігіміз үшін бар саналы ғұмырын сарп еткен, тек қазақ емес, күллі мұсылман халықтарының бас бостандығын ойлаған қазақтың ардақты ұлдарының бірі Мұстафа Шоқай бейнесінің тәуелсіздік тұсындағы қазақ әдебиетінде жан-жақты бейнеленуі қуантады. «Түркістан легионы шабуылды Сталинград, Волга, Каспий теңізі бағытында жүргізеді. Орта Азия мен Қазақстанды басып алу негізгі мақсат» [9, 262], – деген Розенбергке тұтқындардың әлі күш жинау керектігін айтып, әзірше қираған аймақты жөнге келтіру жұмыстарына немесе мал бақтыруға жіберсек дегеніне ол көнбейді. Мұстафаның түркі

ұлтынан құрылған сарбаздарды өз Отанына қарсы соғыстырғысы жоқ, өмірлерін сақтап та қалғысы келеді. «Екі жаманның бірін тандар күн туды.... «Әй, Мұстафа, бір жаудан құтқарам деп үстімізге жау құлатқаның не, Мұстафа?» – десе, ақсақалдарға не айтамын? «Тілегінді тілеп, осы күнге дейін орысқа текеметімізді тілгізіп келгенде немісті қайдан таптың, немісті?» – десе, ақ жаулықты аналарға не дермін? Тәуекелден басқа тандау қалды ма? Жау шапқанда елімді бірге шабысым жоқ» [9, 263], – деген сөздері Мұстафаның екі оттың арасында қалып, шарасыздыққа тап болғанының көрінісі. Мұстафаның жат елде, жат жерде, құпия жағдайда өмірден өтуі оның қасақана өлтірілгенінен хабар береді. Түркістаннан басталған ұзақ сапардың Парижде аяқталуы Мұстафа жүрген жолдың қашықтығын ғана емес, оны Азия және Еуропа елдерін мойындатқан тұлға ретінде танытады. Өмірінің соңына дейін қазақ елі мен жерін отаршылдардан құтқаруды, олардың жарқын болашағын арман еткен қайраткердің трагедиялы өлімі қазақ қалқының басынан кешкен қасіретті жылдардың көркем бейнесі екені рас.

Д.Исабековтың «Әлдиле, өмір, әлдиле» (2013 ж.) драмалық эссесі ұлы жазушы Максим Горькийдің досы, Мәскеу жоғары әдебиет институтының ұйымдастырушысы Валерий Брюсов: «Қазақ топырағында туған екінші Пушкин» атап бағалаған Мағжан Жұмабаевтың қилы тағдырынан хабар береді. Драма желісі Мағжанның жары Зылиха Жұмабаеваның ролін ойнайтын актриса Мәдинаның оның үйіне іздеп келуімен басталады.

Пьесадағы әсерлі оқиғалардың бірі – ақынның туған елінен келген актрисаның Мағжанның ит көйлегін Зылихаға табыстауы. Мағжан ақынның бар болмысы жұбайы Зылиханың баяндауымен ашылады.

Армиял Тасымбековтың «Жан дауысы» деректі публицистикалық повесть. Алжир архипелагы» [15] атты еңбегінің негізінде жазылған, Б.Атабаев пен Қ.Шоңмұрынның «Кебенек киген арулар» қасіретнамасы [16] – «халық жауы» атанып, атылып кеткен боздақтардың әйелдері мен балаларының өмірін суреттейтін трагедия. Оқиға лагерьде бірге болған кейуаналардың бас қосып, өткенді еске алуымен басталады. Өңгіме барысында айтылмаған сыр қалмайды. Бірінің өмірі ел қатарлы, бірі қарттар үйінде, енді бірі наркоман баласынан қорлық

көрген, лагердегі тепкіде жатыры жарылып, ұрпақсыз қалған аналардың қапаста өткен сегіз жыл өмірі трагедия мазмұнын толықтыра түседі. Жазықсыз жапа шеккен арулар мен бейкүнә періштелердің қасіретке толы қилы тағдыры – қазақ халқының қасіретті жылдарына жан бітірген.

Драматургтердің қазіргі таңда кеңестік дәуір тұсында біржақты бағаланған дүниелерге сын көзбен қарай бастағандығы байқалады. Соның бір мысалы – Құдайберлі Мырзабектің «Науан Хазірет» атты тарихи драмасы. Мұнда Көкшетау дуанының указной молдасы Наурызбай Таласұлының халық берген «Науан Хазірет» деген ардақты да мәртебелі атақты алғандығы мен оның адами болмысы толық ашылады. Ең бастысы, Ғ.Мүсіреповтің «Ақан сері – Ақтоқты» трагедиясындағы Науаннан мүлдем бөлек, мінезі мен бітім болмысы кереғар адам болып кейіптелген. Ғ.Мүсіреповтің Науаны дүмше, жауыз, барлық жамандық атаулының бастаушысы, қатыгез молда болғанына Б.Құндақбайұлының: «Ол (Ақан) дінге қарсы емес, Науан Хазіреттің елдің сеніміне кіріп алып, дінді халыққа қол шокпар етпек арам саясатына қарсы» [17, 98], – деген сөздері дәлел. Қ.Мырзабектің Науан Хазіреті білім парасаты асқан оқымысты, ислам дінінің қыры мен сырын толық меңгерген діндар да тақуа адам ретінде суреттеледі. Автор шығарма барысында Науан Хазіретті ақтап алу жолында Көкшетау жұрты малы мен жанын аямағанын алға тартады. Бұл жолда Әлихан Бөкейханов, Айдархан Тұрлыбаев, Ахмет Байтұрсынов, Сұлтанғазы Уәлиханов секілді көптеген марғасқалардың еңбек сіңіргенін сөз етеді.

Жолтай Әлмәшұлының «Ән – ғұмыр» тарихи драмасында жезтаңдай әнші, қазақ әнінің аққуы атанған Әміре Қашаубаев өмірінің саяси соқтығыстарға ұшыраған соңғы кезеңі сөз болады. Оқиға Астанада Елбасының Француз елінің беделді кәсіпкері Оноре де Базанмен жүздесіп, сонау 1925 жылы Парижде өткен дүниежүзілік этнографиялық көрмеден кейін араға 92 жыл салып қазақ жерінде «ЭКСПО-2017» халықаралық көрмесі өтетін алаңды аралату барысында әнші Әміре Қашаубаев пен Мұстафа Шоқайды сөз етуімен басталып, уақыт артқа шегіндіріліп, сол уақыттағы өмір суреттері көрсетіліп, оқиға ішіндегі оқиға әдісімен өріліп отырады.

Әміренің Парижде Мұстафа Шоқаймен кездесуі, оған Әлихан Бөкейхановтан хат апаруы, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатовтармен таныс-біліс болуы саяси қуғынға түсуіне себеп болғаны суреттелгенмен, оның халқының езгіден құтылып, көзін ашу мақсатында жұмыс істеп жүрген ерлерге қол ұшын бергеніне өкінбейтіні, қайсарлығы ашыла суреттелген. Мұстафаның: «Туған жерде тұрып, туған елдің ауасын жұту да – бір бақыт! Туған елге еркелеп, туған бауырлармен күліп-ойнау да – бір бақыт! Біздің қазақ ақындарына осыны айтшы! Мағжан Жұмабаевқа жеткізші өтінішімді! Осындай сағыныш туралы жыр жазсын...» [18, 7], – дейтіні елден жырақ жүріп туған жердің қадір-қасиетін ұққан адамның жүрек түкпіріндегі жан айқайындай әсер етіп, туған топырақтың қадірін біліп бағалауға үндейтін отты сөздер еді.

Сәкен Жүнісовтің «Кемеңгерлер мен көлеңкелер» атты драмалық эссесін қазақтың маңдайына біткен алып жазушылары Мұхтар Әуезов пен Сәбит Мұқановтың шығармашылық пен әдебиеттегі айтыстары, Кеңес үкіметінің құйтырқы саясатының екі мықтыны қырқыстыруының ішкі қырлары мен сырларын ашып беруде драматург адал тер төккен шығарма ретінде танимыз. Оқиға профессор Сығанақ Жолшыбаевич Жолшыбаев атты кейіпкерге бүгінгі жас жігіт пен қыздың ақиқатты жайып салуын өтініп қолқалауымен басталады. М.Әуезов театрының алдында тұрған мүсінге жан бітіп Мұқаң сөйлеп кететін фантастикалық оқиғамен өрбиді. Алғашында Сығанақтың С.Мұқановпен қалай танысқаны сөз болады.

Келесі көрініс Әуезовтің жеке үйінде бильярд үстелінің қасында өрбиді. Оқиға орнының атмосферасын беруге тырысушылық байқалады. Екі мықтының диалогтарында қазақы қалжың, достық әзіл, шымшып сөйлеу байқалады. Сәбит: «Білем, сен ұрсысуға келгенде сыпайысың да, қырқысуға келгенде ұпайынды жібермейсің. Бетпе-бет айтысқанда мен дөрекі де, сен интеллигент... Мен дөрекі болсам пролетариаттан шықтым... Сен монтаны интеллигент болғаның – түбің шикі...» [19, 369]. Мұхтардың әкесінің мықты болып, Мәскеу, Ленинград, Ташкентте оқуға мүмкіндік бергенін айтып, Абайдың тәрбиесін алғанын, өзіне келгенде Мұқа әкесін шынашаққа теңеп, басбармақтай Сәбиттің шыққанын астарлап жеткізеді.

«Ол халықтың болашақ Пушкині, Толстой сіздерсіздер. Сол үшін өміріңізді ұзартқым келеді... Мен орыстың өркөкірек шовинисі емеспін, демократымын... Орыс халқының кеңдігі мен биіктігін сақтау үшін де мен сізге қол ұшын бергім келеді» [19, 378], – деген лебіздер Қабасақалдың сырын ашып берген. Оның Мұхтарға қойған үш шарты: Шыдамдылық, әділетсіз болса да қателерін мойындау, баспа арқылы ашық хат жазып, олардың ығына жығылып, кешірім сұрау. Осылайша ұлы жазушы бар жазғанынан бас тартып: «Бұрынғы әдеби-саяси істерімді осылайша айқын күйде айыптайтынымды ашық жарияламақ боламын», – деп ант су ішетіні тарихи шындық. Драматург М.Әуезовтің басында болған саясаттың сойқандарын осылай әңгімелеу әдісі арқылы сыр суыртпақтап отырып «сырсандықты» аша түседі.

Қазіргі драматургияда көп көңіл бөлінген тақырыптың бірі – 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісі. С.Асылбекұлы «Желтоқсан түні», Ө.Ахмет «Желтоқсан ызғары», М.Байғұт «Жоғалған жұрнақ», Иран-Ғайып «Былыққа батқан қала», И.Сапарбай «Мәжнүн», М.Қайыңбаев «Желтоқсан жыры» атты драмалық шығармаларында Желтоқсан көтерілісін әр қырынан бейнелеуге ден қойды.

С.Асылбекұлының «Желтоқсан түні» пьесасы екі бөлімнен тұрады. Оқиғаға бар-жоғы алты-ақ адам қатысады. Алаңға бара жатқан бір топ жастар көрермендер отырған залдың ішін дүр сілкініп жүгіріп өтеді. «Держите! Не упускайте! Бей... Пни! Не жалейте!!...» «Апа!.. Апажан!...», «Ах, ты дикарь, тебе надо было пасти овец, а не демонстрировать тут свою грамотность!...» [20] деген сөздердің барлығы сол кезде, сол жерде айтылғаны анық. «Бүгін 1986 жылдың 18-желтоқсаны. Алматы уақыты бойынша кешкі сағат 22.00. Соңғы хабарларды тыңдаңыздар. Үстіміздегі жылдың 17 және 18 желтоқсан күндері астанамыздағы Л.И.Брежнев алаңында бір топ наркомандар мен олардың ықпалына ерген оқушы жастар ереуілге шықты. Олар қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің соңғы пленумының шешімдеріне наразылық білдіріп, ұлтшылдық, экстремистік, сепаратистік ұрандар көтеруде, сөйтіп, сүйікті партиямыздың айбынды авангардының салиқалы, парасатты шешімдеріне шәк келтіруде», – деп, қазақ радиосынан берілген жаңалық

шығарманың шынайылығын ғана емес, драматургтің шеберлігін танытса керек.

«Бар екен ғой, иә, Жасаған!..» – деп, ішімнен мың тәуба айттым жаратқанға түнімен. Сен оны қайдан түсінейін деп едің...», – дейтін кезінде қуғын-сүргіннің талайын көрген, Кеңесары үшін он жыл жер аударылған Баймырзаның прототипі – тарихшы Ермұхан Бекмаханов. Драматургтің айтар ойы да айқын, көп қиындықты өткерген қазақтың ұрпағы аман, әлі де ұрпақ жалғаса береді дегенге саяды.

Ал, Мәди Қайыңбаевтың «Желтоқсан жыры» драмасында студент кездеріндегі достардың өткенді еске алып әңгімелесуімен прологтан басталып оқиға көріпкелдік қасиеті бар Әлішердің маңында өрбиді. Жатақханадағы студенттер оны Нострадамус атап кеткен. Әлішердің өз сөзіне қарағанда ол тас жетім болып балалар үйінде өскен. Өз бетінше талпынып жүріп оқуға түсіп студент атанған.

Әлішер алаңда діншілдігінен гөрі ұлтшылдығының басып кеткенін, ерекше сезім орын алғанын айтады. Мұнда Желтоқсаншы жастар өмірінің қайғы мен қасіретке толы өмірлері боямасыз суреттелген. Сотта: «1986 жылы желтоқсанда нашақорлар мен Кеңес әскері, ата жауындай арбасқанда, жастар жағы желіккен кезде, арақ буына еліккен кезде, аласапыран басталып кетті... Сол кезде мына Әлішер Шабайұлы бір топ жастың ортасында, арақ буының кесірінен, желіккеннің арқасында, айбынды Кеңес әскерінің бір солдатаның қаза болуына себепкер болды» [21, 99], – деп Әлішерге өлім жазасын кесу Қайрат Рысқұлбековтің трагедиялы өмірінен хабар береді.

Мархабат Байғұттың «Жоғалған жұрнақ» атты әңгімесінің желісімен жазылған Иманәлі Сапаровтың осы аттас трагедиясы Желтоқсаншы жас жігіттің тағдырлы өміріне құрылған. Мәскеудің мықты оқу орындарында оқып бітіруге бес-алты ай ғана қалған жігіт, Алматыға сүйген қызы Алманы іздеп келгенде 1986 жылдың қаңтарында болған жастардың көтерілісіне еріксіз араласып кеткен. Өйткені, сүйген қызын шашынан сүйреп, тепкілеп жатқанда еркектік намысы жібермеген Жұрнақ қылмыскер атанып, қолына шынжыр салынып кете барған. Оқиға Қазығұрт ауданының Текемет кентінде өтеді. Ауылдық мектептегі әдебиет пәнінің мұғалімі Қонақбай ағайдың ұлы Жұрнақ қылмыс жасап

ұсталып кетті деген хабар тарап кеткенде-ақ Қонақбай ағайды қайта-қайта шақыртып, ақыры екі жылға жетпей Қонақбай ағай күйіктен өлетіні Желтоқсан көтерілісінен кейінгі құйтұрқылықтардың қаншалықты өткір болғандығын суреттейтін шынайы оқиға [22].

И.Сапарбайдың «Мәжнүн» драмасында бүгінгі оқып білім іздеген жастар өмірінің бір парағы суреттелгенмен, жан мен ар мәселесі көтеріледі. Кезінде Желтоқсан көтерілісіне қатысқан Ғазиз атты суретші әрі акын жігіттің төңірегінде оқиға өрбіп, түрлі қақтығыстар орын алады. Драмадағы Ғазизға қарама-қарсы алынған кейіпкер – Жарқын. Оның психологиясы мүлдем басқа, қалтаңда ақша болса, бәрін де сатып алуға болады деп есептейді. Драма оқиғасы милиция пунктінде өрбиді. Ғазиздің қазір генерал шеніндегі, Желтоқсан көтерілісі кезіндегі лейтенантпен кездесіп қалуымен жалғасады. Жас қыздың өліміне себепші болып, шені биіктеп жайлы креслода шімірікпестен отырған адамның бойында ар, ұждан деген сезімдердің болуы екіталай. Шығарманың соңында Сағыныштың Ғазизді іздеп келуі – есті қыздың дұрыс шешімі еді. Ол Ғазиздің ақылды да намысты, ар-ұжданы биік азамат ретінде таниды. Автор шағын оқиға арқылы қолмен істегенді мойынмен көтеру керектігін, пенделердің тірлігіне әділ тарих төреші болатынын түсіндіреді.

Осы тақырыпты және бір қырынан толықтыратын Иранбек Оразбаевтың «Былыққа батқан қала» («Портмоне») драмасы. Автор үлкен қала тұрғындарының тыныс-тіршілігі арқылы біз өмір сүріп отырған қоғамның кемшіліктерін әшкерелейді. Біреу тойып, біреу тоңып секіретін заманда Жампоз Бураевич, Ақмая, Нарбота секілді кейіпкерлер күнін көре алмай, қоқыс жәшіктерін тінткілеп тамақ іздеп жүрсе, енді біреулер шетінен ауыз да тимеген аппақ нанды қоқысқа тастап, аяқ асты етіп жүр. Жампоз Бураевич – зерттеу институты жабылып қалғанда далада қаңғып қалған профессор болса, Ақмая – оның аспиранты. «Ұлттық тұрмыс және экология» жөнінен диссертация қорғамақ болған әнші қыздың тағдыр тәлкегіне ұшырауын автор Желтоқсан көтерілісімен байланыстырады. Көтеріліс кезінде жазалаушылардың темір күрегі басына тиіп, ұзақ жылдар ұстамалы науқасқа шалдыққан қыздың жұмыссыз қалуы – кешегі желтоқсаншылардың ауыр тағдырын еске салса, жап-жас баланың туберкулезбен ауырып

тұра алмай жатқан шешесінің: «Талғажау ететін бірдеме тауып кел» [6, 207], – деуімен қоқыс жағалап жүруі оқырманды бейжай қалдыра алмайды. «Тәуелсіздіктің он жылдығын тойлап жатқандай», – деп, қоқыс алаңында қала халқының қарасы көп екенін кекесінмен суреттеген автор қоқыс жағалаған үш буын өкілі арқылы халықтың қазіргі мүшкіл халін ащына суреттеген. Кешегі үлкен ғалымның бүгінгі өмірі, Желтоқсаншы қыздың аянышты тағдыры, әкесі белгісіз, ауру шешенің ұлы – үшеуі де өмірден алынған кейіпкерлер екеніне дауласа алмайтының өкінішті.

Драматургтердің келесі топтағы шығармалары қазіргі қоғам өміріндегі сан алуан тақырыптарды арқау етеді. С.Балғабаевтың «Ғашықсыз ғасыр», «Мәңгілік махаббат әні», Б.Мұқайдың «Өмірзая», Р.Мұқанованың «Мәңгілік бала бейне», С.Асылбекұлының «Күзгі романс», Р.Отарбаевтың «Нашақор туралы новелла», Н.Оразалиннің «Шырақ жанған түн», Ш.Мұртазаның «Ноктаға басы сыймаған», Ж.Әлмашұлының «Жапон аруының арманы», Т.Жандәулеттің «Жұбай саудасы», Т.Әбдіктің «Ардагер» тәрізді шығармаларға замандастарымыздың тағдыр тауқыметі негіз болған. Замандас бейнесін жасаған туындылар қатарында Елбасы образын сомдаған Р.Отарбаевтың «Нұр жауған ғұмыр», Е.Жуасбектің «Терең тамыр» шығармаларын ерекше атаған ләзім. Ал, С.Тұрғынбектің «Мұқағали», Ә.Таразидың «Муза», «Ақын, періште, махаббат», Р.Мұқанованың «Муза» және Д.Исабековтің «Алтын тордағы тоты», «Тор», «Әлдиле, өмір, әлдиле», Т.Ахметжанның «Сұлу мен суретші», И.Сапарбайдың «Сыған серенадасы», Н.Ораздың «Адасқан жұлдыз» шығармаларына өнер қайраткерлерінің қилы тағдыры негіз болған.

Рахымжан Отарбаевтың «Фариза мен Мұқағали» атты үш көріністі драмасы он үш беттен тұратын қысқа да нұсқа шығарма. Ішіп отырған жас ақын жігіттермен бірге Күшеншек ақын да бірге өлең оқып масайраған көңілді жиынмен оқиға басталып, күтпеген жерден осы топқа қосылған Фаризаны көрген масаң Мұқағали: «Шеңберден шық бала!» – деп ақырып алып кететінінің терең мәні бар. Кейін ауруханада жатқан жерінен іздеп барған Фариза бұл шеңбердің сырын сұрағанда Мұқағали құлашымен шеңбер сызып, оның ішінде бәрі бар: «Талантты мен тайыздар, алдамшылар мен алыпсатарлар, мансапқорлар мен жәдігөйлер – бәрі, бәрі. Сені де

сол шеңбердің ішінен көргенде ақырып жібергенім рас» [9, 481] , – дейді. Ал өзі сол шеңберді мінезінің жұмсақтығынан бұза алмағанын айтады. Ал Фариза –өр. «Сен Махамбеттің, «Адырнасын ала өгіздей мәңгіреткен, атқан оғы Еділ – Жайықты тең өткен» дейтін жалаугер Махамбеттің ұрпағы емес пе ең, а? Сол рух, сол күш сені шеңбердің тас талқанын шығарса екен дедім шырқау биікке!» [9, 482], – деп Фаризаны қайрай тіл қатады. Пьесада Фариза мен Мұқағалидың арасы аға мен қарындастай баға жетпес сыйластыққа құрылған. Ғашық болса, өлеңге ғашық, бір-біріне шын жанашыр қазақтың ақындарын көреміз. Олар бір-бірінің қадір-қасиетін біліп бағалаушы, жаңа өлеңдерінің тұсауын кесуші адал достық иесі ретінде көрінеді.

«Күзгі романс» – С.Асылбекұлының прозалық шығармаларына негіз болған оқығандар (интеллигенция) өмірінің тағы бір қырын сахнаға алып келген пьеса. Екі бөлімді драмаға не бары екі отбасының мүшелері, бар жоғы төрт кейіпкер қатысады. Драматург рухани құндылықтар екінші кезекке шығып, алдыңғы орынға материалдық құндылықтар шыға бастаған қазіргі өзіміз өмір сүріп отырған қоғамның шындығын екі отбасы тіршілігі арқылы көрсеткен. Назым – жеке кәсіппен айналысатын табыскер әйел, ал, Сайлау – алдына жетсе, артына жетпейтін айлыққа қараған режиссер.

Өнер, ғылым мекемелерінің қоғамға көк тиын пайдасы жоқ деп түсінетіндер қазіргі таңда жетерлік. Сондықтан Назымның пікірін бір адамның емес, қазіргі қоғамда белең алған пікірлердің жиынтығы ретінде қабылдауға негіз бар. Ал Сайлау – сол ұлттық өнерге, қазақтың болашағына жанын пиде етіп жүрген жанкештілердің типтік бейнесі.

Драматург көпке топырақ шашудан аулақ, сондықтан да ол Сюзанна тәрізді ғылым кадидатын оқиғаға араластырады. Сайлау мен Сюзанна шығармашылық адамдары болғандықтан олардың пікірлері ортақ, жүректері тым нәзік. Олардың не болсын соған сеніп қалуы да сондықтан. Мәселен, Назымның қан қысымы көтеріліп, ауруханаға алып кеткен кезде Сайлаудың үйіне қарай құстай ұшуы – оның сол нәзік жүрегінде, өкпе, реніш дегендерге орын жоғын байқататын эпизод.

Оқиғаға араласатын келесі кейіпкер – Әлібек. Ол да Назым тәрізді жеке кәсіпкер. Сондықтан да олардың пікірлері бір-біріне

ұқсас. Бұл екеуінің айырмашылығы Назым табысын таба жүріп отбасын сақтап қалуға тырысса, Әлібек «қазақ байыса қатын аладының» кебін киіп, қалтасы қалыңдаған соң, баласы мен әйелін тастап, екінші әйелмен кетіп қалған. Атам қазақ материалдық байлықты «Мал бір жұттық», «Дүние қолдың кірі» деп түсіндірсе, автор осы нақылға жан бітірген. Сондықтан да драматург осы шығармасы арқылы мәңгілік құндылықтардың рухани мұрамызда жатқандығы, материалдық байлықтың бізге мұра болмайтынығы жөнінде замандастарына ой салған.

Дәл осындай өмір суреттерін безбендейтін – драматург Сұлтанәлі Балғабаевтың «Ғашықсыз ғасыр» шығармасы Қайырбай мен Фариданың үйінде дүркіреп күміс той өтіп жатуымен басталады. Қонақтардың бәрі көңілді, әсем музыка, әдемі ән, қонақтар, ырду-ырду қалжың әңгіме. Жиырма бес жыл отасқан жандардың тасыған көңілі тамаша берілген. «Саған қолым жеткен күні... саған қосылған күні дүниеде менен асқан бақытты адам болмаған шығар...» [23, 195], – деп ағынан жарылған адамнан жеңілтектік шығады деп мүлдем ойламайсың. Арқа-жарқа той өтіп жатқан отбасының шырқы Нәзікештің келуімен күрт өзгерген.

Сертте тұрмайтын ғасыр,

Қыз намыс қумайтын ғасыр.

Қызжібек келмейтін ғасыр.

Төлеген тумайтын ғасыр!...[23, 203], – деп өлеңдете тұрып көп сырды аңғартатын Нәзікеш те, Фарида да – Қайырбайдың жеңілтек ісінің құрбандары. «Мен Қайрекеңнен екіқабатпын... Ішімде Қайрекеңнің үш айлық баласы бар!...» – дей тұрып: «Кешіріңіз, мен қызбын!...» – дейтін оспадар сөзі – оның әбден шатасқанын, жабыққағанын білдіретін деталь. Драмада екі әйелдің тағдырын бүлдіре отырып, өзінің де өмірін құртқан Қайырбайдың бейнесі оқиғаны шиеленістіре түседі.

Ал, Баққожа Мұқайдың «Тоят түні» драмасы мүлдем басқаша өрнектелген. Балалар үйінде тәрбиеленіп, бірін-бірі сүйіп қосылған Асан мен Баян – баспанасыз, жадап-жүдеген жандар. Күйеуіне мансап іздеп жүріп, сол жолда құрбан болатын Баян – өзінің істеген күнәсі мен Асанның мансап үшін өзін пайдаланудан тайынбайтынын сезгенде намыстың отына күйіп кететін таза адам. Сол үшін де ол таза жолмен келмеген дүниенің қызығын көргісі келмей, дүниемен қош айтысуды жөн санайды. Оны таза қалпында

ұлы Мейрамның жанына мәңгілікке аттандыру – драматург тарапынан Баянды ақтау.

2015 жылы өткен Тәуелсіздік толғауы бәйгесінен екінші жүлде иеленген С.Балғабаевтың «Мәңгілік махаббат әні» музыкалық пьесасы бүгінгі студент жастардың өмірін суреттейді. Білім алуға құштар олардың Алматы мен Астана қалаларына шоғырланатыны заңды. Бірі – еліміздің бас қаласы Астананы тандаса, екіншісі – әсем қала Алматыға оқуға түсетіні шындыққа жақын. Теміржол вокзалында бірін-бірі қимай қоштасып, телефон арқылы сөйлесіп тұратын екі жұптың өмірі қатар жүріп отырады. Авторлық ұстаным дүниедегі махаббаттың кілті қыздарда, шыдамдылықпен күтсең, мәңгілік махаббат әнін шырқайсың дегенге саяды.

Замана дертін суреттейтін Роза Мұқанованың «Қызжылаған» трагедиясы Семейдегі Атом бомбасын жарып, сынақ алаңына айналдырған полигонның адамға жасаған қиянатын сөз етеді. Шығармада басты кейіпкер Ләйләнің бейнесі арқылы адам трагедиясы тереңдей түседі.

«О, жарық Ай! Мүсіркеме, сен мені. Сезімім бүтін, ақылым дұрыс, қыз боламын күнәсіз. Бірақ мынау кейпіммен... Мүгедекпін... Мүсәпірмін мен...» [24, 242] – деп құрысқан, тырысқан денесінен, жүрісінен ұялады ол. Бар сырын Айға айтады, Айдың сәулесінің шығуын асыға күтеді. Абай, Шәкәрім, Мұхтар дүниеге келген қасиетті топырақ уланып, адамы мен жануарынан радиацияның салдарынан құбыжық бейнелердің пайда болуы бұрын-соңды қазақта болмаған, адам көріп, құлақ естімеген маскара, қазақтың басына түскен ауыр нәубеттің бірі болды.

Б.Мұқайдың «Заманақыр» трагедиясы 1989 жылы жазылған. Семей полигонының тіршілікке келтірген зардаптарын көрсететін тағы бір шығарма 1953-1983 жылдар аралығын қамтиды. Яғни драматург оқиғаның басталуының арыда жатқандығын сөз етіп, сол нәубеттен зардап шеккен адамдардың отыз жылдан кейінгі тартқан азаптарын сол қалпында береді. Гүлзар баққа бөленген дала, Шыңғыстаудың көк майса, жап-жасыл құраққа бөленген жұмақ жері, шат-шадыман күлген адамдарды айтып суреттелетін болса, кейін жарылыстан соң күйік шалған, қатпары қарс-қарс айырылып кеткен, астаң-кестеңі шыққан сұраусыз қалған қу

мекенге айналғанын алға тартып, екі кезеңді салыстыра суреттейді. Осы шығарма жөнінде: «Бірде-бір кейіпкердің тағдыры көрерменді бейжай қалдырмайды. Ішінде ит өліп жатса да сыртқа шығармайтын, қасіретін жүрегiнiң құндағына бөлеген Салиха ананың тағдыры қандай ауыр. «Ажал жетпей өлмек жоқ» деген принциппен өмір сүріп жатқан Салиха ана құдайдың басқа салған тақсiретiне көніп болған» [25, 287], – дейді Б.Құндақбайұлы. Б.Мұқайдың бұл шығармасы Р.Мұқанованың «Қызжылаған» трагедиясынан біршама бұрынырақ жазылғанмен, екеуінің тақырыбы, идеясы, көтерген мәселесі бір.

Жолтай Әлмәшұлы «Жапон аруының арманы» шығармасын намыс новелласы деп атапты. Драматург өзінің «Режиссерге құлаққағыс» жазбасында осы күнгі қазақ елінің әлемдік өркениетке қол созғанын, дамыған елдермен терезесі тең дәрежеде пікірлесіп сөйлесе алатын білімді жастардың бар екенін алға тартып, мақтан ете суреттейді. Шығарма прологтан басталып, Мұсаханның екі жүз метрлік тереңдікте, жер астында өмір сүрген Қазанат туралы аңызды әңгімелеп тұруымен басталады. Ақыры Қазанат жұмысқа жарамай болдырып, шаршағанда жақсылық жасамақ боп көк шалғында жайылып жүрген үйірге әкеп қосады. Ол басында аң-таң болып тұрып қалып, кейін ерсілі қарсылы шаба жөнелетін көріністі берудің астарында автордың еркіндікке қол жеткізген адамның психологиясын, көңіл күйін беруі жатқанын түсіну қиын емес.

Тұрсынбай Жандәулеттің «Жұбай саудасы» комедиясы бүгінгі жұптардың өзінің өмірлік жарын таңдауға өте жеңіл қарайтынын, бірін-бірі бағаламай, қадірін түсінбейтінін тілге тиек етеді. Отбасылық өмірдің қызығы мен шыжығына бірдей қарап шаңырақтың шайқалмауы жолында барын салуы керектігі шығармаға арқау болған. Балқия мен Шолпан тәрізді оң босағада отырған кәрі қыздардың өмірін жеңіл әжуалау арқылы драматург қоғамдағы әлеуметтік мәселені көтерген. Төрт сүрбойдақтың дүкенде сатылатын «Робот қалыңдық» пен «Робот күйеу» таңдауымен шығарма желісі қоюлана түседі. Осы оқиғалар арқылы драматург жеңіл комедияны көрсете отырып, жанұя құрған жұптарды бірін-бірі сыйлап құрметтеуге шақырған.

Мемлекеттік сыйлықтың лауреты Төлен Әбдіктің «Ардагер» шығармасында ұрлық тақырыбы қозғалады. Бұл шығарма драма

театрда «Ұлы мен ұры» деп сахналанды. Түн кезген ұры қала пәтерлерінің бірін тонауға кіргенмен, жасы келген қарт ғалымды өлімнен құтқарып қалуымен басталады. Автор рухани ұрлық, материалдық ұрлықтың түрлерін санамалай келіп, он теңге ұрлаған ұрылардың жазасын өтеп, миллиондап ұрлағандардың сытылып кететінін бүгінгі қоғамның дерті ретінде суреттеген

Нұрғали Ораздың «Адасқан жұлдыз» атты драмасында қарапайым адамның өмірін көрсету арқылы қоғамның көлеңкелі тұсындағы ащы шындықты жайып салады. Еліміздің социалистік жүйеден, капиталистік жүйеге көшіп жатқан кезінде халықтың әлеуметтік-тұрмыстық жағдайы базарларға тәуелді болғандығын тілге тиек етеді драматург. Оқиға қайыршының рөлін ойнау керек болған театр актерінің өмірінен басталады. Режиссердің тапсырмасымен Көк базардың жанындағы қайыршыларды зерттемек болған актер сол жерде домбырамен ән айтып ақша табатын келіншектің өміріне қанығады. Драматург осы оқиға арқылы оқырман қауымды өмірдегі қиындыққа қасқайып қарсы тұруға, барынша күресуге, қандай нәубет болса да төзіп, адамдық кейіпті сақтап қалуға үндейді.

Д.Исабекұлының «Алтын тордағы тоты (актриса)» атты шығармасында оқиға негізінен бір ғана актрисаның маңайында өрбиді. Шығарманың идеясы бойынша актриса өзінің жан сырымен бөліседі. Отбасылық өмірі мен шығармашылықтағы қалтарыстар мен бұлтарыстарынан айтылмаған сыр қалмайды. Автор өнер иелерінің өмір жолдары ауыр екенін актрисаның тағдырына сыйғызуда жетістікке жеткен.

Қазіргі таңда драматургияға бір топ жас авторлар келіп қосылуда. Әннәс Бағдат (жаңаша бағыттағы «Бақтан өткенде», неміс театрының тапсырысымен жазылған «Рух» – «На Земле» лекция-спектаклі, Есенберлиннің тарихи трилогиясы бойынша «Алмас қылыш» сахналық жүйесі), Мәдина Омарова (Қарлағ хикаясын суреттейтін «Ақтастағы Ахико», «Көмбе нанның дәмі»), Ресейде тұратын қандасымыз О.Жанайдаров («Жұт», «Жастық», «Бір, екі, үш», «Магазин») атты жас қаламгерлердің пьесалары еліміздің театр сахналарында қойылып, қалың көрерменмен қауышуда. Олар өздерінің тың әдістерімен, жаңаша көзқарастарымен, бүгінгі күнгі толғандырған мәселелерді ашық та өткір айтуымен құнды шығармаларын ұсынуда. Ал, Мерей Қосын

«Мен жоқ жердегі менің өмірім», Айдана Мұратқызы «Бір күндік ғұмыр» шығармаларымен «Тәуелсіздік толғауы» бәйгесінің жемісті жас драматургтері ретінде көрінсе, М.Нәсіпханұлы, Г.Хандина, Е.Серікбай сынды жастар бой көрсетіп, болашағынан үміт күттіруде.

Қорыта айтқанда, тәуелсіздік тұсындағы драматургия қалыптасқан дәстүрлі жолын жалғасырып келеді. Бұл жылдары қазақ сахнасы көптеген жаңа есімдермен толықты. Драматургтер сан ғасырлық тарих пен XX ғасырдағы түрлі оқиғаларға жан бітірді. Тарихи тақырыппен бірге бүгінгі өзіміз өмір сүріп отырған қоғам шындығы да жеткілікті дәрежеде қамтылғанынан жоғарыда сөз болған шығармалар мысал бола алады. Алайда, балалар мен жасөспірімдерге арналған шығармалардың жоқтығы – бүгінгі қазақ драматургиясындағы үлкен олқылық.

Әдебиеттер:

1. Қазақ сахна өнері. Тәуелсіздік кезеңі. – Алматы: КИЕ, 2009. – 488 б.
2. Шахмарден. «Томирис» Тарту (жинақ). – Алматы, 2004. – 505 б.
3. Әліпбай Т. Аттила. Томағалы Томирис (пьеса). – Талдықорған: Алатау, 2008. – 390 б.
4. Шахмарден. Қазақтар (пьеса, қолжазба. М.Әуезов атындағы драма театрдың мұражайынан алынды).
5. Алаш тарихының ақиқаты (пьесалар жинағы). – Алматы: Ан арыс. –2015. –540 б.
6. Өрілген өмір өрнегі (Жүлде алған пьесалар). – Астана: Нұра-Астана, 2012. – 568 б.
7. Кекілбайұлы Ә. Абылай хан (пьеса) // Жалын., 11.12.1997. 4-103 бб.
8. Классикалық зерттеулер. Т.31. – Алматы: Әдебиет әлемі, 2014 ж. – 412 б.
9. Отарбаев Р. Айна ғұмыр. – Астана: «Фолиант», 2013. – 511 б.
10. Классикалық зерттеулер. Т.15. – Алматы: Әдебиет әлемі, 2013 ж. – 412 б.

11. Иран-Ғайып. 13 томдық таңдамалы шығармалар жинағы. Т.5. – Алматы, 2006. – 429 б.
12. Исабеков Д. Бес томдық шығармалар жинағы, 4-том. Күрделі жанрдың жауынгері. – Алматы: Өлке, 2003. – 391 б.
13. Сахна желісі Махамбет. Махамбет әлемі. – Алматы: Арыс, 2003. – 344 б.
14. Сығай Ә. Театр тағылымы. – Алматы: Парасат, 2003. – 320 б.
15. Тасымбеков А. «Жан дауысы» деректі публицистикалық повесть. Алжир архипелагы». – Алматы: Жалын, 1994. – 175 б.
16. Б.Атабаев. Кебенек киген арулар. Авторы және реж. – Б.Атабаев. (қойылым диск. М.Әуезов атындағы театрдың Музейінен алынды).
17. Құндақбайұлы Б. Қазақ әдебиетінің тарихы. Он томдық. 8-том. – Алматы: ҚАЗАқпарат, 2004. – 520 б.
18. Әлмәшұлы Ж. «Өн – ғұмыр» (Қолжазба драматургтің жеке архивінен алынды).
19. Жүнісов С. Пьесалар. 2 том. – Алматы: Қазығұрт, 2005. – 416 б.
20. Асылбекұлы С. Шығармалары. II том. – Астана: Фолиант, 2008. – 413
21. Қайыңбаев М. Кісендеулі қолжазба. – Алматы: Жазушы, 2013.– 191б.
22. Байғұт М. Жоғалған жұрнақ. [http// baigut-uko.kz](http://baigut-uko.kz)
23. Балғабаев С. Ең әдемі келіншек. – Алматы: Ана тілі, 2006. – 272 б.
24. Мұқанова Р. Шығармалары. I том. Қызжылаған. – Алматы: Арда, 2014. – 319.
25. Құндақбайұлы Б. Қазақ әдебиетінің тарихы. Он томдық. 9-том. – Алматы: ҚАЗАқпарат, 2005. – 998 б.

МАЗМҰНЫ

Алғысөз	3
---------------	---

I БӨЛІМ

Қазіргі қазақ лирикасы	9
Поэмадағы дәстүр ұласуы	77
Прозадағы көркемдік ізденістер.....	117
Бүгінгі драматургия	169

II БӨЛІМ

ӘДЕБИ ПОРТРЕТТЕР

Шәрбану Құмарова	199
Шәрбану Бейсенова	216
Бексұлтан Нұржеке	232
Рафаэль Ниязбеков	249
Тынымбай Нұрмағамбетов	267
Нағашыбек Қапалбекұлы.....	280
Серік Асылбеков.....	294
Дидахмет Әшімханұлы.....	313
Қуаныш Жиенбай.....	330
Қуандық Түменбай.....	347
Рахымжан Отарбаев	362
Қасымхан Бегманов.....	380
Бақытбек Бәмішұлы.....	390
Нұрғали Ораз.....	402
Бауыржан Жақып.....	413
Светқали Нұржан.....	428
Темірғали Көпбаев.....	438
Жанат Әскербекқызы.....	454
Мұрат Шаймаран	467
Думан Рамазан.....	480
Маралтай Райымбекұлы.....	494

**ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ:
ДАМУ ҮРДІСТЕРІ, ЕСІМДЕР
МЕН ОҚИҒАЛАР**

Беттеу, дизайн Рык Л.А.

Басуға қол қойылды
Офсетті қағаз 80 гр.,
Формат 60x84^{1/16}. Шартты баспа табак
Таралымы 60 дана

PRINT
ИЗДАТЕЛЬСТВО
И ПОЛИГРАФИЯ **EXPRESS**

Алматы қаласы
А.Байтұрсынов көшесі 85,
Жамбыл көшесінен жоғары
тел.: 292-10-95, 292-14-28
e-mail: print_express@bk.ru